

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

Ҳ.А.ФАНИЕВА

ПСИХОДИАГНОСТИКА

ФАРҒОНА-2007

Тақризчилар:

1. Психология фанлари номзоди
доцент М.Абдуллажонова
2. Психология фанлари номзоди
доцент Ё.Нўъмонова

Мазкур услубий кўрсатма «Психология» ихтисослиги дастурларининг талаблари ва тамойиллари асосида тайёрланган. Унда Олий ўқув юрти талаблари, лицей ва коллеж ўқувчилари учун «Психодиагностика» нинг асосий тадқиқий соҳалари, ёшларни ўзаро муносабатларга ўргатиш йўллари ва усуллари юзасидан назарий ҳамда амалий тажрибаларнинг яқунлари умумлаштирилган.

Услубий кўрсатма олий ўқув юрти талабалари, лицей-коллеж ўқувчиларига мўлжалланган.

Ушбу услубий кўрсатма 2007 йил 30 январда бўлиб ўтган ФарДУ Илмий Кенгашининг 5-йиғилишида нашр қилишга рухсат берилди.

М У Н Д А Р И Ж А

1	Кириш.....	3
2	Билиш фаолиятини психологик диагностика қилиш методлари.....	4
3	Сенсамотор таъсирланиш ва диққатни ўрганиш учун методикалар.....	5
4	Косс кубиклари.....	6
5	Линк куби.....	7
6	Крепелин бўйича санаш ва ҳисоблаш.....	8
7	Хотирани ўрганиш учун методикалар.....	8
8	Мейли тест ёрдамида кўриш ва эшитиш хотирасини ўрганиш.....	9
9	Бевосита эсда қолиш методикаси.....	14
10	Пиктограмма методи.....	17
11	Ҳикояни қайта эсга тушуриш.....	18
12	Фаолиятни ўрганиш учун методикалар.....	20
13	Болаларнинг билиш фаолиятини ўрганиш учун ўйинчоқлардан фойдаланиши.....	21
14	Қисмлардан расм ҳосил қилиш.....	22
15	Муҳим белгини ажратиш.....	22
16	Ўрганиш ассоциатив жараёнлар кечишининг хусусиятлари ва тезлиги.....	24
17	Ҳикояда тушириб қолдирилган сўзларни тўлдириш.....	26
18	Интеллектни психометрик текшириш.....	27
19	Ақлий ўлчашнинг векслер шкаласи.....	27
20	Новербал шкала.....	29
21	Мактаб ақлий тараққиёти тести (МАТТ)	32
22	Шахс саволномалардан фойдаланиш.....	41
23	Кеттел саволномасининг болалар варианты.....	42
24	Айзенк тести.....	54
25	Айзенк шахс саволномаси.....	55
26	Мулоқотда ўз-ўзини назорат қилишни баҳолаш тести.....	57
27	Коммуникатив фаолиятнинг тест картаси.....	59
28	Маъқуллаш мотивациясини баҳолаш шкаласи.....	60
29	Қизиқишлар картаси.....	63
30	Мушоҳадалар қатори.....	63

КИРИШ

Шахс ва унинг камолати муоммоси тараққиёт этаётган ва ўз тараққиётининг юксак чўққисига интилаётган жамият учун энг долзарб масалалардандир.

Ўзининг мустақил тараққиёти йўлидан бораётган Ўзбекистон Республикаси ҳар бир фуқаронинг маҳнавияти шахсий ривож ва камолати, шахс ва жамият манфаатларининг уйғунлиги ҳар қачонгидан ҳам муҳим қадирият сифатида қаралмоқда. Баркамол авлод тарбияси ва унинг мукаммал таълим олиши масалалари давлат сиёсати мақоми даражасида ҳал қилинаётганлиги бу фикрнинг ёрқин исботидир.

Шунинг учун ҳам, шахс ва жамиятнинг ўзаро уйғунлигини узвий боғлиқ долзарб муаммо тариқасида ўрганувчи фан ва илмий тадқиқот соҳаси улар томонидан қўлга киритиладиган ютуқлар айнан мамлакатимизда кадрлар тайёрлашнинг миллий дастурини ҳамда таълим қонунини ижтимоий ҳаётга тадбиқ этишда ўз ҳиссасини қўшмоғи лозим.

Психодиагностика жамиятдаги шахсларни табиати ва қонунларини психологик диагноз қилиб ўрганувчи фан сифатида ўзининг амалий билимлари билан ўқувчиларда янгича фикрлашни ва дунёқарашни шакллантириш жараёнига кўмаклашиши зарур.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, ўқитувчи таълим ва тарбиядаги қийинчиликлар нима учун ва қандай қилиб пайдо бўлишини тушуниши учун у аввало бола психик тараққиётининг асосий қонуниятларини билиши ва турли психик ҳолатларни психологик диагностика методларини эгаллаши зарур деб ўйлаймиз.

БИЛИШ ФАОЛИЯТИНИ ПСИХОЛОГИК ДИАГНОСТИКА ҚИЛИШ МЕТОДЛАРИ

Шахсни психологик ўрганишда экспериментал методиклар мажмуи қўлланилади (С.Я.Рубинштейн (1970); Б.В.Зайгарник (1976); В.М.Блейхер (1976); Е.Т.Соколова (1980); Л.Ф.Бурлачук, С.М.Морозов (1989)). Лекин болалар тараққиётининг психологик диагностика қилиш масалаларига бағишланган амалий тавсиялар жуда кам. (И.А.Сикорский, 1991; К.Н.Корнилов, 1921; И.В.Курк, 1983; А.С.Спинваковская, 1988). Педагогика институтлари талаблари учун педагогик фаолият амалиётида қўллаш мумкин бўлган аниқ психологик методларни берадиган ўқув қўлланмалари йўқ, психология бўйича мавжуд ўқув қўлланмалар эса талабларни, ўқувчиларни психологик ўрганиш метод ва методикалар билан жуда оз даражада таништиради, (В.С.Мухина, 1985; М.В.Гамезо, И.А.Домашенко, 1986).

Илк болалик даврнинг психодиагностикаси турли ёш давларида бола ривожланишини баҳолашда имкон берадиган унинг психик тараққиёт меъёрларига мос эмаслигини аниқлаш, мавжуд меъёрлар четга чиқишларини аниқлаш, уни тузатишнинг индивидуал чораларини режалаштириш ва олдини олиш бўйича воситалар ва методлар мажмуидан иборат.

Турли ёш даврдаги болалар гуруҳини текширишда психодиагностика методикалари ўз хусусиятларига эга. Масалан, чақалоқлик давридаги болаларни текширишда сенсомотор ҳаракатларини ўрганишга мўжалланган методлар қўлланилади: бошини ушлаб туриши, предметларни ушлаши, ўтириши, қайрилиб қараши, предметнинг орқасидан кўз билан қараши ва бошқалар, (А.Анастаси, 1982). 3 ёшдан 6 ёшгача бўлган болаларни текширишда болаларни содда ҳаракатларни ёки оғзаки қўлланмаларни бажаришга қаратилган топшириқлар берилади. Қалам ва қоғоз, пластилин ва бошқа ўқув воситалари қўлланиладиган топшириқлар бола катта бўлган сайин қийинлаштириб борилади.

Болаларни психологик текширувда чет ва собиқ совет психологлар фойдаланадиган анъанавий методикаларни кўриб чиқамиз.

СЕНСАМОТОР ТАЪСИРЛАНИШ ВА ДИҚҚАТНИ ЎРГАНИШ УЧУН МЕТОДИКАЛАР

Инсоннинг сенсомотор соҳаси асосий нерв жараёнлари ҳаракатчанлиги тилини, ихтиёрий диққат даражасини, ишга

қобиятлилиқ сурҳатини характерлайди. Маълумки, бола ҳаётининг дастлабки йилларида жисмоний ва руҳий сифатларининг ривожланишида сенсомотор фаоллик бош мия фаолиятида шартли рефлектор алоқаларнинг мустаҳкамланишига имкон беради. (Я.П.Фрумкин, С.М.Лившиц, 1979). Улар шу билан бирга темперамент, ирода ҳиссиёт хусусиятларининг ҳамда билиш психик жараёнларининг ривожланишига имкон беради. (Э.А.Голубева, 1980; Э.А.Аюрова, 1986).

Масалан; 1-2 ёшли болалар сенсомотор соҳасини текширишда анъанавий методлардан фойдаланиб, у ёки бу ҳаракат мамлакатларининг қандай шакилланганлигига, улар маълум ёш давридаги ўртача кўрсаткичга қанчалик мослигига эътибор берилади. Кўпинча бу тадқиқотлар болалар мотор ҳаракат ривожланишидаги кечиқишларни аниқлашга қаратилган бўлади. Ҳаракат ривожланишида кечиқиш мавжудлиги кейинчалик болаларнинг барча психик тараққиётида кечиқиш содир бўлишининг объектив замини сифатида қаралиши керак. Шу билан бирга, эрта юрган бола ўз тенгдошларини барча томондан қолдириб кетади, деб фараз қилиш ҳам хатодир. Бола ҳаётининг биринчи икки йилдаги умумий жисмоний тараққиёт боланинг кейинги ақлий тараққиётини белгиламайди.

Боланинг сенсомотор соҳада ривожланиш даражаси ҳақида унинг атрофидаги турли предметлар, жумладан, ўйинчоқлар билан ҳаракат қилиш хусусиятлари дарак бериб туради. Ўйинчоқдан диагностик қурол сифатида фойдадиниш фаоллик даражаси ҳамда предметлардан фойдаланишда амалий кўникмаларнинг мавжудлигини аниқлаш имконини беради.

Каттароқ болаларни текширишда конкрет психологик методикалардан фойдаланиш мумкин. Чунки худди шу даврдан бошлаб, сўзли топшириқларни бажариш бўйича йўл-йўриқларни тушуна бошлайди, унда зарур шахсий сифатлар шаклланган бўлади, билишга қизиқиш ривожланган бўлади, у катталар билан бирга экспериментал психологик тадқиқотларда нисбатан узоқроқ иштирок этиш ҳолатида бўлади.

КОСС КУБИКЛАРИ

Бу методика 1923 йилда КОСС томонидан таклиф этилган бўлиб, фазода иш тутиш, диққат, зийраклик, қуриш-ясаш хусусиятларини ўрганишга мўлжалланган. Бу методика Д.Векслернинг (1939-1955) методикасига ақлни текшириш субтести сифатида киритилган. Одатда уни катталарни

текширишда қўллашади, лекин бундай топшириқларни болалар ҳам қизиқиб ўйнайдилар. Улар берилган намунага кўра кубиклардан фигуралар ясаши керак.

Тажриба ўтказиш учун бир хилда бўялган пластмасса ёки ёғоч кубикларнинг катталиги 3х3 см, шакли ва ранги ҳар хил фигуралар чизилган 10 расм зарур. Синалувчи учун кўрсатма: «Шундай фигурани тўртта кубиклар ясаб кўр». Расмнинг биринчи намунаси кўрсатилади ва синалувчи таклиф этилган фигураларни кубиклардан ясай бошлайди.

Кубикларнинг расм устига қўйиб, топшириқни бажариш ман этилади. Вақт ҳисобига олинади. Топшириқни бажаришнинг аниқлигига ва узоқлигига боғлиқ равишда миқдорий баҳо қўйилади.

Боғча ёшидаги ва бошланғич синфдаги болалар топшириқни бажаришганда озроқ ёрдам бериш мумкин. Бола агар қийналса, 1-2 фигурани ясаб кўрсатиш мумкин, қуриш принципини ҳам тушунтиради. Фигурани ясаб, бўлгач экспериментатор кубикларни бузиб ташлайди ва синалувчига мустақил кубикларни ясабини айтади. Тадқиқот қарорида кўрсатилган ва бажарилган вақти ёзиб қўйилади.

ЛИНК КУБИ

Бу методика диққат барқарорлигини, зийраклигини, ҳиссий реакцияни аниқлашга имкон беради. Тажриба ўтказиш учун 3х3 см катталиқда бир хил 27 кичик кубикчалардан иборат куб керак. Кичик кубчаларнинг 3 хил (қизил, яшил, сариқ) рангларда бўялган бўлади, улардан ташқи томондан бир хил рангдаги катта кубик ясаш мумкин бўлсин.

Болага бир хил рангли куб кўрсатилади (масалан, қизил), сўнгра бузиб ташлаб, худди шундайини яна қуриш кераклигини айтилади, экспериментатор қўшимча равишда болага, агар у қизил тамонини ичкарида қолдирса, унда қизил ранг вақтида синалувчининг зийраклигига, ўқувчилигига, тез бажаришига, ҳиссиётига аҳамият берилади. Буларни ҳаммаси олдиндан тайёрланган тадқиқот қарорига ёзиб қўйилади. Синалувчи қуриш усулини қанча тез ўзлаштирилганлиги ҳам ёзиб қўйилади. 3 томондан ҳам қизил кубикчани бурчакларга, битта ҳам қизил томони йўқ кубикни ўртага жойлаштириш керак. Синалувчи 3-4 кубикчани қўлга олиб, кўриш усулини тушунмаган бўлса, унга айтиб ёрдам кўрсатилади. Лекин бу боланинг зийраклиги оз ривожланганлигидан далолат беради.

Экспериментатор бола топшириқни бажараётганида унинг

ҳаракатларини, хатоларини кузатиб ёзиб боради. Масалан, диққатдаги хатолар қуйидагича бўлиши мумкин:

а) у ёки бу кубикнинг жойини тўғри аниқлаб, синалувчи уни нотўғри айлантириб юборади, шундан сўнг хатони тўғрилаш қийин бўлади;

б) ўртага 2 томонни қизил кубик қўйиб қўйилса ҳам шундай бўлиши мумкин, ўртага фақат бир томонида қизили бор томонида қизили бор кубикларни қўйиш керак.

Бу хатолар диққатнинг паришонлигидан, барқарор эмаслигидан далолат беради. (С.Я.Рубинштейн. 1970). Бу вазифанибажаришда бола икки усулни қўллайдилар, биринчиси, мувоффақиятсизроқ бўлиб, синалувчи навбатдаги жойни тўлдириш учун кубик излайди. Иккинчи усулда, синалувчи ҳар бир кубикни қўлга олиб, унинг учун мос жойни излайди. Одатда топшириқни бажаришни биринчи усул билан топшириқни бажаришга, лекин бир оздан сўнг иккинчи усул билан топшириқни бажаришга киришади.

Болаларни кубикларни қуришга турлича муносабатда бўладилар. Масалан, 3-4 ёшли болалар қўлланмани дарров тушунмайдилар ва уларни кўпчилиги топшириқни бажаришда тартибсиз ҳаракат қиладилар. 6-7 ёшли болалар бўлса, хатоларга йўл қўйсалар ҳам, диққат билан тартиблироқ ҳаракат қиладилар. Бошланғич синф ўқувчилар ҳам топшириқни бажаришда хатога йўл қўядилар. Лекин улар бу топшириқни тезроқ бажарадилар. 10-11 ёшли болалар қўлланмани яхши тушунадилар, ўз хатоларни ўзлари тузатадилар.

КРЕПЕЛИН БЎЙИЧА САНАШ ВА ҲИСОБЛАШ

Бу методикадан муриқкаб сезги ҳаракат реакцияларни, қобилятини, ихтиёрий диққат барқарорлигини аниқлаш, психик жараёнлар кечишининг тезлигини аниқлаш учун фойдаланиш мумкин. Бу методиканинг қўллаш учун синалувчи бир неча ўнликлар ичида энг содда арифметик операциялар қўшиш ва айришни билиши керак. Крепелин методикасида синалувчига қўшилиши ва айрилиши керак бўлган сонлар жуфти ёзилган махсус қоғоз таклиф этилади.

Крепелин бўйича ҳисоблашда (масалан: 30 дан 3 гача. ёки 100 да; 7 гача) тадқиқот қарорига тухтаб қолишнинг узоклиги ва хатолари характери (қайд этиб борилади).

Масалан:

30-3...27....21...19*.....18.....15.....12.....9..6.3.0

Хато ҳисоблашлар ҳам ҳисобга олиниб (*) белгилаб, қуйилади синалувчига хатоларни тўғрилаш таклиф этилади. Вақт нукта билан кайд этилади. Қоидага кўра «нуқта» шартли равишда 1 сонияга тўғри келади.

Шуни қайд этиш лозимки, бу методика ақлий иш қобилият жадаллигини ўрганишга ҳам мужалланган. Бажарилган қўшиш ва айришлар сони кўплиги ақлий малаканинг автоматлашганлигидан узоқ вақт бир нарсага тўплай олиш қобилиятни мавжудлигидан далолат беради. Бажарилган топшириқлар сонининг камлиги, куп тўхтаб қолиш фаол диққатнинг баркарор эмаслигидан психик тез чарчашга мойилликдан далолат беради.

ХОТИРАНИ ЎРГАНИШ УЧУН МЕТОДИКАЛАР

Боғча ёшида болаларда хотира жуда кучли ривожланади. Кичик болалар ҳам вақт фазони яхши фарқлай оладилар, сўз бойлиги ортиб боради. Буларнинг бари боланинг катталар билан, тенгдошлари билан мулоқатга киришиши натижасида содир бўлади.

Хотиранинг ривожланиши бола билан ишлашнинг таълимни қайси методлари устунлигига, ўраб тўрган муҳит идрок образлари билан қанчалик «бойлигига» боғлиқ. Методлари устунлигига кўра материалларнинг сезги органларига таъсир этиш, идрок хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ушлаб кўриб билиш, ҳид билиш, таъм билиш хотирага ажратилади, материални эсда олиб қолиш ва уни қайта эсга тушуришда равишда ҳаракат, механик, образ (ассоциатив), мантиқий, ҳиссий хотираларга ажратилади. Маълумотни сақлашнинг узоқлигига боғлиқ равишда қисқа муддатли (оператив) ва узоқ муддатли хотиралар ажратилади. Маълумотни эсда олиб қолиш, инсон томонидан бирор мақсад қўйилмасдан ихтиёрсиз, ўрганилаётган материални эсда олиб қолинади. Умумий хотира олинган материални эсда олиб қолиш, эсда сақлаш, қайта эсга туширишдан иборат жараён бўлиб, бу таркибий қисмларни доимо ривожлантиришни талаб этади.

Психологияда хотирани ўрганиш учун махсус методикалар мавжуд.

МЕЙЛИ ТЕСТ ЁРДАМИДА КЎРИШ ВА ЭШИТИШ ХОТИРАСИНИ ЎРГАНИШ

Мейли тести 1961 йилда ишлаб чиқарилган бўлиб, 7-14 ёшли болалар ва катталарнинг кўриш ва эшитиш хотирасини ўрганишда фойдаланилади. Тадқиқот икки босқичдан иборат. (жадвал).

Биринчи босқичда расмда тасвирланган предметларни хотирада олиб қолиш ва кўриш хотираси ўрганилади. Иккинчи босқичда-тадқиқотчи ўқиб берган сўзларни-предметларнинг номларини эшитиб эсда олиб қолиш қобилияти ўрганилади. Бу тадқиқотлар бир кунда ўтказилм.

айди, бу эса хотаранинг ўрганилаётган хусусиятларини яхшилаб таҳлил қилишга имкон беради.

жадвал

Мейли тест учун қўзғатувчи материал

Тадқиқот босқичлари

1 босқич		2 босқич	
Расмларнинг	Расмларнинг	Сўзларнинг	Сўзларнинг
1-серияси	2-серияси	1-қатори	2-қатори
нўхат	Чиганоқ	Картон	Жадвал
Эшак	Кроват	Вагон	ҳафта
Калит	Труба	Дехқон	Сўм
Арава	Нок	Пианино	Қарға
Қўнғироқча	Супирги	Ботинка	Домна печи

стол	эчки	Карта	Ари
олча	букет	тепалик	Кўзойнак
этик	трамвай	Ушоқ	Сув
вилка	арра	Перо	Овчи
балиқ	стул	Кумир	Қўй
бочка	бола	Олмахон	БУЛУТ
бош	болға	Қурол	Терак
буфет	шиша	Цигита	Қалам
атиргул	ғилдиракли арава	Нок	Самокат
паровоз	тарой	дастурхон	Ботинка

кресло	замбарак	Шўрва	Эчки
байроқ	дарахт	плаш	Салон
хўроз	олма	мушук	Соҳил
кайчи	китобча	пичоқ	Бурун
зонтик	шляпа	босма коғоз	Пўкак
ваза	ун	сирка	мехмонхона
сигир	ит	гул	СОВУН
диван	скамеика	мехнат	Илон

каптар	эшик	осмон	То в а
соат	пиёла	гугурт	куш
Қария	дарё	сиёҳ	салат
кузойнак	кеч	қулф	ракета
чироқ	скрипка	қўл	нонушта
оёқ	папирос кути	дарахт	қор
пианино	от	ёнгин	труба

Тажриба ўтказиш учун турли предметлар тасвирланган 60 та расм 2 серияда ва 60 та сўзлар тўплами 2 қаторда керак бўлади. Кўриш хотираси ўрганилаётганда қўйидаги қўланма берилади: «Ҳозир мен сизга турли предметлар тасвирланган расмларни кўрсатаман, сиз уларнинг номини исталган тартибда айтасизлар». Расмларнинг ҳар бири 2 сония кўрсатилади. 10 сония танаффусдан сўнг синалувчи предметларни айтади. Экспериментатор тўғри айтилган предметларни ҳам, расмда йўқ, бўлган қўшиб қўйилган предметларнинг номини ҳам ёзиб боради. Расмларнинг 2 серияси бошқа кўпи, сўзлар қатори бўйича тажрибалар ҳам бошқа кунлари ўтказилади.

Эшитиш хотирасини ўрганиш бўйича тадқиқотлар ҳам шундай ўтказилади. Синалувчига қўйидаги кўрсатма берилади: «Мен ҳозир сизга сўзлар қаторини ўқиб бераман, сиз бўлса эшитиб бўлганлигидан сўнг, уларни исталган тартибда менга айтиб берасиз». Тадқиқотчи қарорига синалувчи айтган барча сўзларни такрорлаганларини ҳам, йўқ сўзларни қўшиб қўйганларини ҳам ёзиб боради. Олинган натижалар фоизларда миқдорий ўлчаш орқали таҳлил қилиниши мумкин.

ТОВУШЛАР ЭСЛАБ ҚОЛИШ УЧУН

ЎТКАЗИЛАДИГАН СИНОВЛАР

Маъносиз сўзларни эсда олиб қолиш учун ўтказиладиган синовлар механик ўтказилади: синалувчига алоҳида қоғозга ёзилган товушлар айтилади, кейин уларни исталган тартибда эсга тушириш сўралади (қўйидаги жадвалга қаранг).

Тажриба натижаларини тадқиқот қаторида қайд қилиш схемаси

Вали К	11.5 ёш	5-синф
Синалувчи Ф.И	Ёши	Ўқувчиси

Сана	Вақт	
------	------	--

Қўзғатувчи материаллар	Кўрсатишлар сони									
1-серия	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10
На										
Ко										
Ля										
Ра										
Ту										
Ма										
Но										
Зи										
Ну										
Ла										
Айтилган товушлар	«Ортиқча» С и		Р у д а							
Эсга товуш	туширишган	3	5	7	7	8	10			

2-серия	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10
Сода										
Дола										
Козим										
Мира										
Пулим										
Кирым										
Вокор										
Торик										

Сиза										
Вига										

Айтилган «Ортиқча сўзлар»										
Эсга туширилган сўзлар сони	4	5	6	6	9					

Аввал 1-серияда қўзғатувчи материал 10 та бир бўғиндан иборат товушлар ўқиб берилади ва синалувчидек уларни такрорлаш сўралади. Кейин бу товушлар Яна ўқиб берилади.

Тадқиқот қарорида барча товуш бирикмалари қайд этилади. навбат билан ҳар бир кўрсатишдан сўнг жадвалга айтилган сўз бирикмалари ва товушлар қайд этилади. Икки серияни ўтказиш учун ўртача 12 дақиқа вақт керак бўлади.

Эслаб қолиш учун синов

10 та сўзни эслаб қолиш учун диққатнинг барқарорлигини аниқлашда синов ўтказиш мумкин. Бу методикадан катта боғча ёшидаги болалар ва кичик мактаб ўқувчилари хотирасини аниқлашда фойдаланиш мумкин. Тажриба ўтказиш учун бир қаторга ёзилган 10 та сўз керак бўлади. Сўзлар шундай танланган бўлиши керакки, улар орасида алоқа ўрнатиш қийин бўлсин.

№	2
Тоғ	Ўрмон
Арра	Нон
Атиргул	Дераза
Совун	Стул
Нон	Сув
Оёқ	Ака
Перо	От
Кўзойнак	Қўл
Диван	Асал
Дарё	Болға

Тажрибани бошлашдан олдин синалувчига қуйидаги кўрсатма берилади: Ҳозир мен сизнинг эслаб қолиш қобилиятингизни текширмоқчиман. Бунинг учун мен сизга сўзларни ўқиб бераман. Кейин сиз эсда олиб қолганларингизни менга айтасиз». Бунда олдиндан тайёрлаб қўйилган тажриба

қарорида синалувчи айтган сўзлар ёзиб олинади (8-жадвал).

жадвал

10 сўзни эслаб қолиш ва уни қайта эсга тушириш бўйича тадқиқот қарори

Қўзғатувчи сўзлар	Кўрсатишлар сони										10 соат ёки 30 дақиқадан кейин эсга тушурилган сўзлар
Тоғ	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	0.	
Арра											
Атиргул											
Уруғ											
Дереза											
Нон											
Перо											
Кўзойнак											
Пальто											
Дарё											
Айтилган «Ортиқча»сўзлар											
Эсга туширилган	5	5	7	10							8

Тажриба қарорида синалувчи «мустақил» айтган сўзлар ҳам қайд этилади. Биринчи қайта эсга тушуриш босқичи давомида «ортиқча» сўзларни ва такрорлашларни ҳисобга олган ҳолда эсга туширалаётган сўзнинг тартиб рақами бўйича неча марта такрорланганлигини ҳисоблаш мумкин. Навбатдаги кўрсатишларда синалувчидан олдинги айтилган сўзларни ҳам ҳозирги айтилган сўзларни ҳам қайта эсга тушириш сўралади, Тажриба ўтказиш учун ўртача 5-7 дақиқа вақт кетади.

БЕВОСИТА ЭСДА ҚОЛИШ МЕТОДИКАСИ

Бевосита эсда олиб қолиш методикаси ёрдамида (Л.Н. Леонтьев. - 1928) фақатгина ассоциатив, мантикий хотирани эмас, тафаккур хусусиятларини ҳам аниқлаш мумкин. Бу методикани ўтказишга олдиндан тайёрланиш керак. Тадқиқотчи синалувчи эслаб қолиши учун бериладиган 10-15 та сўзларни

ҳамда 20-30 та расмли карточкалар тўпламини танлайди. Расмлар сўзларни бевосита акс эттирмайдиган қилиб, мустақил танланиш мумкин (қуйидаги жадалга қаранг).

**5-7 ёшли болалар учун эсда олиб қолиш методикасида
ишлатиладиган Қўзговчи материал**

Синалувчи эслаб қолиш учун ўқиб бериладиган сўзлар	Ҳар хил бевоситалик ифодалайдиган расм
Тушлик овқат, ёруғ, қуш, боғ, тун, ўқиш, йўл, тун, стул, дала, хато, ўрмон, сут, от, сичқон	Нон, кроват, пичоқ, диван, олма, чана, дарахт, мактаб биноси, шкаф, чироқ, идиш, соат, сигир, кўйлак, велосепед, қалам, мушук, автомобил, уйча, диван, самакат, арава, аравача, хаскаш, қулипноӣ

Катта боқча ёшидаги ҳам кичик мактаб ёшидаги болаларни текшириш учун қуйидагилар зарур: биринчи серияда, улар ҳар хил сўзлар ва расмларни танлаши зарур. Биринчи серияда улар анча аниқ бўлиши керак, иккинчи серияда мавҳумроқ бўлиши мумкин. Расмларнинг ҳажми бир хил ва бўялган бўлиши керак.

Болаларнинг мактабга чиқишидан олдин хотирасини тезда аниқлаш мақсадида бу методиканинг Л.Н.Поперечная (1979) томонидан ўзгартирилган вариантыдан фойдаланиш мумкин. Унинг мазмуни: қўзғатувчи материални ўзгартириш, ҳажмини қисқартиришдан иборат. Бунда 15 та сўз ва 25-30 расм ўрнига 5 та сўз ва 16 та расмлар берилади.

Тажрибани бошлашдан олдин тадқиқотчи бола билан биргаликда ҳамма расмларни қараб чиқади, болага тушунарсиз расмларни тушунтириб беради. Сўнгра болага қуйидаги кўрсатма берилади (қуйидаги жадвалга қаранг).

**8-12 ёшли болалар учун бевосита эсда олиб қолиш
методикасида ишлатиладиган қўзговчи
материал**

Синалувчи эслаб қолиши учун ўқиб бериладиган сўзлар	Ҳар хил бевоситалик ифодалайдиган расмлар
Ёмғир, жанжал, учрашув, жавоб, ёнғин, меҳнат, ҳам	Бет-қўл, ювғич, от, стул, болта, телефон, дафтар,

Ўйин, мажлис, Куч, эрталаб, қўшин, театр, отряд, байрам	лампочка, паст, қалам, гул, белкўрак, шашка, хаскаш, дарахт, самалёт, уйча, стакан, ойна, трамвой, стол, калит, гулчечак
---	--

**Бевосита эслаб қолиш учун методикасининг
ўзгартирилган варианты учун қўзғатувчи
материал**

Синалувчи эслаб қолиши учун ўқиб бериладиган сўзлар	Ҳар хил бевоситалик ифодалайдиган расмлар
Ёнғин Ёмғир Меҳнат Хато Ҳам	Ошхона, асбоб, мактаб, асбоб. Тароқ, қўёш, глобус, кўза, хўроз. Девор, болалар, ишхона, от, кўча. Чироғи, ботинка, соатлар, қалам. Завод, трубалар, дон, дўкон.

Ҳозир мен сизларга сўзларни ўқиб бераман, сиз бўлсангиз уларни яхшироқ эслаб қолиш учун уларга мос расмларни танлайсиз. Бу расмлар кейин сўзларни қайта эсга туширишга ёрдам бериши зарур». Биринчи «ёнғин» сўзи берилади. Агар бола 15 сония давомида ишга киришмаса. У кўрсатмани қандай тушунганлигини аниқлаш керак. Кўрсатма яна такрорланади. Агар 20-30 сониядан кейин бола топшириқни бажаришга киришмаса, тадқиқотчи тушунтира бошлайди: «Сиз «ёнғин» сўзини эсга туширишга ёрдам берадиган расмли карточкани танлашингиз зарур. Қандай расм ёнғинни, тутун чиқаётганини эслатишини қараб чиқамиз. Мана масалан, бу ерда завод трубалари, тутун юқорига чиқаётгани тасвирланган. Бу расм сизга «ёнғин» сўзини эслаб қолишга ёрдам берадими?». Бола тасдиқлаб бошини силкитади ва қандай эслаб қолиш кераклигини тушунганлигини айтади. Тадқиқотчи, кейин сўзни айтади, синалувчи бўлса-зарур карточкани танлайди. Карточкани танлаш учун 30 сониягача вақт

берилади. Кўпгина болалар тезроқ танлашади. Ҳар бир танлашдан сўнг тадқиқотчи болани нима учун худди шу расмни танлаганлигини, у айтилган сўз билан қандай борганганлигини сўрайди.

Ҳамма сўзлар айтилиб, уларга мос расмлар танланганидан кейин, экспериментатор уларни бир четга олиб қўйиб, болага хотирани ўрганиш бўйича бошқа топшириқ беради, масалан, кубиклардан фигура яшаш. 15 ёки 30 дақиқадан сўнг, унга сўзларни эслаб қолиш учун танланган расмлар кўрсатилади. Бола эслаб қолган сўзни айтиш керак.

Бунда у ёки бу расм хотирада қандай боғланишларни ҳосил қилишини аниқлаш зарур.

Тадқиқот жараёнида тажрибанинг қарори тўлдирилиб борилади (жадвалга қаранг)

Бевосита эсда олиб қолиш тажрибасининг қарори

Эслаб қолиш учун берилган сўзлар	Расмни танлаш вақти	Расмни танлаш мотиви	Қайта эсга тушириш
--	------------------------	-------------------------	-----------------------

Тўғри қайта эсга туширилган сўзларнинг сони болага турли ёрдамчи воситалардан фойдаланиб эслаб қолиш жараёнининг кучли ривожланганлигидан далолат беради (А. Н. Леонтьев, 1928).

ПИКТОГРАММА МЕТОДИ

Бевосита эсда олиб қолиш хусусиятларини пиктограмма, яъни расмли ассоциациялар методи орқали ҳам ўрганиш мумкин. Пиктограмма экспериментал-психологик тадқиқот усули сифатида биринчи марта Л. В. Занков (1935) томонидан қўлланилган. Синалувчи аниқ фанни расмдаги тасвир орқали эслаб қолиши керак. Синалувчи сўз тасвир ўртасидаги алоқани ўйлаб топиши керак, бу эса кейинчалик сўзни қайта эсга туширишга имкон беради.

Расм ва сўз ўртасидаги ассоциатив алоқани шакллантириш жараёнида инсон шундай мазмунли алоқаларни танлайдики, унинг фикрича, бу расмлар сўзни эслаб қолиш учун яроқли бўлади. (А. Р. Лурия, 1967). Шунинг учун ҳам бу методика орқали тадқиқот ўтказиш фақатгина ассоциатив, бевосита хотира хусусиятларининг эмас, фикрлаш даражаси ҳақида ҳам билиш имконини беради. (С. В. Логинова, С. Я. Рубинштейн, 1972, Б. Г. Херсонский, 1988).

Методиканнинг мазмуни шундан иборатки, синалувчи аниқ бир сўзни-тушуниб эслаб қолиш учун ўзи мустақил расм ёки схема чизади. Бу чизилган расм ёки схема кейинчалик сўзни-тушинчани эсга туширишга ёрдам бериши керак. Алоҳида ҳарф ёки сўзларни ёзиш тушунтиришга ёрдам бериш керак. Алоҳида ҳарф ёки сўзларни ёзиш тавсия этилмайди. Тажриба ўтказиш учун олдиндан, тайёрланган қоғоз вароғи ва қалам керак бўлади.

Синалувчига қуйидаги кўрсатма берилади: «Мен сизга сўзларни айтаман, Сиз бўлсангиз уларни яхшироқ эслаб қолиш учун кичикроқ расм олинг. Расм чизиш тезлиги ва расмнинг

сифатини сизни ҳавотирлантормасин. Асосийси, сиз кейин расмга қараб туриб, эслаб қолиш учун қандай сўзлар берилганлигини айтсангиз бўлди».

Сўзлар (ёки сўз бирикмалари) қуйидагилар бўлиши мумкин:

Қувноқ байрам	Кўр бола	Тараққиёт
Гаранг кампир	Қоронғу тун	Ғамгин
Уруш	Оғир иш	Ҳокимият
Қаттиқ қўл ўқитувчиси	Совуқ қотаётган қиз	Қўрқинч
Қорни оч одам	Касал аёл	Дўстлик

Бола қанчалик ёш бўлса, топшириқни бажаришга ушунчалик қийналади. Бу уларда тафаккурнинг аниқ услуби, механик хотира устунлиги, расм чизиш малакаларининг етарлича ривожланмаганлиги билан боғлиқ. Лекин 11-12 ёшдан болалар материалнинг қисмлари ўртасида боғланишлар (ассоциация) ўрганишда кўринадиган анланган оперциялар асосида эслаб қола бошлайди.

Тадқиқот мобайнида қуйидаги қисмларни ўз ичига оладиган қарор тўлдирилади (қуйидаги жадвалга эътибор беринг).

«Пиктограмма» методи бўйича тадқиқот

№	Сўзли қўзғатувчи	Расм	Шархлаш	Жавоб
---	---------------------	------	---------	-------

Пиктограмма методика ёрдамида ассоциатив жараёнлар хусусиятлари, болада сўзнинг аниқ ёки мавхум мазмуни ўртасида алоқа ўрната олиш хусусиятлари ҳақида билиш мумкин.

ҲИКОЯНИ ҚАЙТА ЭСГА ТУШУРИШ

Сўз мантиқ хотира хусусиятларини ўрганиш ҳикояни қайта эсга тушириш методикаси ёрдамида амалга оширилиши мумкин. Бунда фақатгина матнни тушуниш ва эслаб қолиш қобилиятлари ҳам аниқланади. Тажриба ўтказиш учун турли мураккабликдаги ҳикояларни тайёрлаб олиш керак. Уларни алоҳида қоғозларга машинкада ёзиб олиш мумкин. Кичик болалар учун ҳикояларни кискача мазмуни тушунарли бўлиши керак. Бундай ҳикояга мисол келтирамиз:

Кадим замонда болалар яшаган эдилар. Уларга онаси ёкоч от

совга қилади. Болалар кучук ва мушукни отга миндириб сайр килдира бошлайди. Яхши сайр қилиб юришганда, от бирдан юрмай колибди. Болалар караса, отнинг оёғи синиб қолган экан. Болалар Анвар амакини чақиришибди ва отни тузатиб берибди.

Ҳар бир ҳикояда сифатий таҳлилдан бошқа, миқдорий таҳлил қилиш имконини берадиган маълум сўз бирликлари сонинн ажратиб олиш керак. Бунда ҳикоя бошқача турга, яъни микдорий -таҳлил қилганда тадқиқотчи учун калитдай ҳолга келади. Масалан:

Бир бола)бор эди). Унинг исми)Аброр эди). Аброр) онаси билан)кўчага)ўйнашга чиқди). Аброр) тез-тез чошиб бораётиб), тошга) қоқилиб тушди) ва йиқилди). Аброрнинг оёғи) лат еди). Унинг оёғи) қаттиқ оғриди). Онаси Аброрни) докторга олиб борди. Доктор оёғини) бойлаб қўйди) ва у оғримай колди).

Каттароқ болалар учун мураккаброқ ҳикоялар танланиши мумкин. Сўз бирликларининг маълум миқдори ажаратилган бир неча ҳикояларни келтирамыз:

1.Ўн йиллик) 136)- ўрта мактаб) ўқувчиси) ўн икки ёшли)Петя)ёзги таътилни)бувисиникида), қишлоқда)ўтказди). Кечки пайт) ўрмондан), қайтаётиб). Петя темир йўлнинг)тузатилмаганлигини)пайқаб қолди). Петя бу ҳақида темир йўлчиларга хабар берди). Авариянинг)олди олинди). Ҳушёрлик) кўрсатган бола) мукофот) билан тақдирланди.

2.Душанба куни кечқурун) немис пассажир пароходи) «Берлин»)Калининград яқинида) минага урилади). 60 та йўловчининг барчаси, жумладан 18 та аёллар) ва 9 та болалар ҳа, ҳеч нарсани кўриб бўлмайдиган) қоронғи) қор бўронга қарамасдан), бўронли дарёда) қайиқларни) пўкакдек) юқорига отиб ташлашига қарамасдан) кўтарилди. Ҳамма пассажирлар) «Россия» теплоходи билан) портга етказилди. Ҳикояни қайта эсга тушунтириш бўйича тажрибани турли тартибда ўтказиш мумкин. Барча ёшидаги болаларга ҳикояни экспериментатор ўқиб беради. Кейин иложи борица матнга ўхшаш қилиб, эшитилган ҳикояни эсга тушириш, ўқитувчилари эса ҳикояни мустақил ўқишлари ёки эшитишлари мумкин.

Шуни эсда тутиш керакки, ҳикояни идрок қилиш, уни ўқиб бериш усулига боғлиқ. Тадқиқотчи ҳикояни ўқиб бериши синалувчига ҳикоя мазмунини тушунишини осонлаштиради, «эшитганини» идрок қилиши учун кўпроқ куч, диққатнинг кўпроқ барқарорлиги талаб этилади (С. Я. Рубинштейн, 1970). Синалувчи мустақил ўқиганда унда матнни бир неча марта қараб чиқиш имконияти туғилади, шу билан бир вақтда ёмон ўқилганда

матннинг мазмунини тушунишда қийинчилик вужудга келади. Ҳикояни ёзма равишда эсга туширишда янада кўпроқ қийинчиликлар вужудга келади, шунинг учун ҳам кўпчилик синалувчилар ҳикоя қилиб беришни афзал кўрадилар.

Агар бола эшитган ҳикоясини қайта айтиб беришга қийналса, ўргатувчи дарс элементларини қўллаш мумкин. (С. Я. Рубинштейн, 1962. 19)0). Ҳикоя бир неча марта ўқиб берилади ва кейин синалувчи билан бирга уни муҳакама қилади.

ФАОЛИЯТНИ ЎРГАНИШ УЧУН МЕТОДИКАЛАР

Инсоннинг билиш фаолиятида хаёл, тафаккур, нутқ ва бошқа муҳим психик жараёнлар муҳим ўрин эгаллайди. Ҳар қандай ақлий фаолият билишга, тажрибага ва ижодий тафаккурга асосланади. Янги нарсани яратиш инсонда илгари идрок этилган предмет ва ҳодисалар ҳақидаги тасаввурларсиз амалга ошмайди. Тафаккурнинг муҳим операциялари анализ ва синтез, умумлаштириш ва мавҳумлаштириш бўлиб ҳар қандай ақлий фаолиятда ўзаро боғланиб келади.

Инсон ақлий фаолиятини хусусиятлари бошқа олий психик функциялар: хотира, ирода, ҳиссиёт ҳамда шахснинг индивидуал-психофизиологик хусусиятлари: қизиқишлари ва эҳтиёжлари, қобилиятлари ва билимлари, кўникмалари ва одатлари билан чамбарчас боғлиқ.

Билиш фаолиятини шаклланишида қўйидаги тафаккур турлари фарқланади кичик болаларга хос кўргазмали- ҳаракат тафаккури образли тафаккур, мавҳум тафаккур.

Болаларда билиш фаолияти содда амалий ҳаракатларни бажаришда кўринади. Тафаккур хусусиятларнинг ўрганиш методикалари турли дидактик воситалар тўпламини ўз ичига олади. Бу воситалардан боғча ёки бошланғич мактабда турли психик жараёнларни ривожлантиришда фойдаланилади. (А.А.Люблинская, А.И.Макарова, 1926; Ф. И. Фрадкина, 1949). Тадқиқотларни турли чет Эл методикалари ва махсус тестлар ёрдамида ўтказиш мумкин.

БОЛАЛАРНИНГ БИЛИШ ФАОЛИЯТИНИ ЎРГАНИШ УЧУН ЎЙИНЧОҚЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШИ

Боланинг дастлабки тараққиётида ҳаракат ва фикрлаш жараёнларини диагностика қилиш мақсадида ўйинчоқлардан фойдаланиш ўта маҳсулдор усул ҳисобланади. Ўйинчоқ болага тупланган тажрибасини намоён қилиш, уни ижодий қайта кўриш (кўриш-яш), янгиларни яратиш имконини беради. Болада ўйинчоқлар қанчалик кўп бўлса унда шунчалик кўп ижодий кучлар ривожланади, бола шунчалик тез ташқи муҳитни ўзлаштириб олади.

А.А.Файвусович (1928)-тадқиқотларнинг кўрсатишича, диққатнинг кўчишини ва атрофдаги предметларга ички эҳтиёжни шакллантириш мақсадида, болалар борчасидаги ўйинчоқларни алмаштириб туриш зарур.

Содда ва аниқ ўйинчоқларга мураккаброқ ва мавхумроқ ўйинчоқлар қўшиш, уларни "боланинг психик тараққиётини мослаб танланиши болада фазовий ва сўз-мантиқ тафаккурнинг ривожланишига имкон беради. Қоидага кўра ўйинчоқларнинг диагностик ўлчовлари бўлиб қуйидагилар хизмат қилади:

- а) ўйинчоқларни кўрганда болада ҳиссий қўзғалиш мавжудлиги ва уни ушлаб кўриш истаги;
- б) ҳаракатларнинг фаоллиги ва кўпроқ ушлаб кўриш;
- в) ўйинчоқни уни бажарадиган функциясига мос равишда уйнаш;
- г) ўйин вазиятида янги (алмаштирувчи) элементларнинг мавжудлиги;
- д) ўйиннинг давомийлиги;
- е) берилган ўйинчоқда эҳтиёжнинг сакланиши.

Бу эҳтиёжлар 1-3 ёшдаги болаларда ўйин вазиятида фаолликни аниқлашга қаратилган. Каттароқ ёшдаги-болалар учун диагностик ўлчовлар бир мунча кенгаяди. Уларни нутқи ривожланганлиги, фазовий кўриш тасаввурларининг хаёлан тафаккур операцляларини бажариш усуллариинг ривожланганлиги каби ўлчовларни киритиш мумкин. Шунинг учун ҳам мактабгача тарбия муассасасида тарбиячи у ёки бу психик жараёнларни ривожлантириш мақсадида дидактик материаллардан фойдаланиши мумкин (Расмларга қараб ҳикоя тузиш, кубиклар яшаш, расмлар чизиш ва бошқалар),

ҚИСМЛАРДАН РАСМ ҲОСИЛ ҚИЛИШ

Методика А. Н. Бернштейн (1911) томонидан таклиф этилган бўлиб, тафаккур хусусиятларини, расмнинг яхлитлигини таҳлил қила олиш, унинг баъзи қисмлари кетма-кетлигини ўрната олиш қобилиятини ўрганишга мўлжалланган. Тажриба ўтказиш учун расмлар тўплами (мураккаблиги ортиб борадиган 6 та расм) керак бўлади: Биринчиси 3 та расм 4 қисмга бўлинган бўлиши керак, қолганлари кўпроқ қисмларга бўлинади. Бунда биринчи ва тўртинчи расм бир хил бўлиши керак. Лекин улар ҳар хил қилиб-кесилган бўлади. Тадқиқотни бир неча марта такрорлаш учун расмларнинг турига вариантлари бўлиши зарур. Расмлар намуналари ихтиёрий равишда танланиши мумкин, масалан, ҳайвонларнинг, алоҳида предметларнинг расмлари. Болага расм қисмлари тўнкарилган ҳолда тартибсиз, намунасиз кўрсатилади.

Тадқиқотчи қарорида топшириқ, унинг охириги натижаси қанча вақт бажарилганини ёзиб боради. Синалувчининг ҳаракатларини таҳлил қилишга, ҳаракатнинг мақсадга йўналтирилган режаси мавжудлиги ва йўқлигини аниқлашга у аклий фаолият жараёнида қандай таянч белгиларга таянганлигига эътибор қаратиш зарур.

3-5 синалувчилар учун бундай топшириқларни бажаришда расм намунаси ҳам кўрсатириб туралади, бола қўлланма қанчалик яхши ўзлаштирилган илгари идрок этилган образни унинг алоҳида қисмларидан қайта ярата олганини таъкидлаш мумкин. Тадқиқот қарорида боланинг ҳаракатлари баён этилади: тартибсиз «синаш ва хато қилиш» характерига эга, мақсадга йўналтирилган ва бошқалар.

Бундай топшириқларни бажариш хусусиятлари, фақатгина фазовий кўриш тафаккур танқидилигини шакллантириш даражаси ҳақида ҳам билиш имконини беради.

МУҲИМ БЕЛГИНИ АЖРАТИШ

Бу методика тафаккур хусусиятларини, предметларнинг муҳим белгиларини ажратиш қобилиятини текширишда фойдаланилади. Ажратиладиган белгиларни характерига кўра, тафаккур услуби, яъни аниқ ва мавҳум тафаккурнинг устунлиги ҳақида билиш мумкин. Бу ўтказиш учун махсус қоғоз варағига ёзилган сўзлар керак бўлади. Кўрсатма: Ҳар бир қаторда бир асосий сўз ва 5 та унга тегишли сўз қавс ичида берилади. Бу сўзлардан қавс олдида турган сўзга кўпроқ алоқадор бўлган икки

сўзнинг тагига чизиш керак.

1. БОҒ) дарахт, боғбон, кучук, қўрғон, ер).
2. Дарс)соҳил, балик, баликчи, сув, сув ўтлари).
3. Шаҳар) автомобилб-бино, велосипед, кўча, оломон).
4. Омборхона) пичанхона, от, том, мол, деворлар).
5. Китоб) расмлар, уруш. қоғоз , севги, матн).
6. Ўйин) карта, ўйинчилар, жарималар, жазо, қоида).
7. Муסיқа) овоз, саънат, жаранг, олқишлар, куй).
8. Ўқиш) кўз, асар, китоб, расм, сўз).
9. Кубик) бурчаклар, чизма, томонлар, тош, дарахт).
10. Касалхона)хона, бор, врач, радио, беморлар).
11. Ўлиш) синф, бўлинувчи, қалам, булувчи, қоғоз)
- 12.Спорт) медал оркестр, мусобақа. ғалаба. стадион)

Топшириқни бажаришда синалувчининг кўрсатмани тушинганлиги, йўл қўйган хатоларига эътибор қилинади. Агар синалувчи топшириқни бажариш шартларини тушунмаган бўлса, тадқиқотни дастлабки икки мисолни топшириқни қандай бажариш зарурлигини кўрсатиб беради. Барча ҳолларда синалувчининг топшириқни қандай бажарганлигини муҳокама қилиш зарур. Баъзи муҳокама жараёнида синалувчи қўшимча фикрлар билдиради, ҳаттоларни тўлдиради. Синалувчи хатоларни аниқ вазиятли тафаккур хусусиятларини акс эттириш билан бирга, шошма-шошарлик натижаси бўлиши мумкин.

ЎРГАНИШ АССОЦИАТИВ ЖАРАЁНЛАР КЕЧИШИНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ ВА ТЕЗЛИГИ

Инсон ақлий фаолияти характери кўп омилларга билим ва куникмалар даражасига, ассоциатив алоқалар ҳосил бўлиш тезлигига, тафаккур тезлигига, умумлаштириш мавҳумлаштириш жараёнларининг ривожланганлигига боғлиқ. Бу хусусиятларни ўрганиш учун ассоциативни тадбиқ қилишга мўлжалланган методика махсулдор ҳисобланади. Бу методика ёрдамида олинган

маълумотлардан синалувчнда нутқнинг ривожланнш хусусиятлари ҳақида ҳам билиб олиш имконини беради.

Ассоциативларни содда усул билан ўрганиш мумкин. Синалувчига «сўз ўстириш» ўйнаш таклиф этилади, бунда масалан иложи борица тезроқ; 60 та ихтиёрий сўзни айтиш мумкин. Тадқиқотчи бунда барча сўзларни ва танаффусларни қарорида қайд этиб боради тўхтаб қолишлар, нуқталар сифатида қайд этилади, бир нуқта шартли равишда 1 сонияга тўғри келади. Агар синалувчи атрофдаги предметларни айта бошласа, кўрсатма яна бир марта тушинтирилади: «кўз олдингизда турган нарсаларни айтмасликка ҳаракат қилинг давом этинг». Агар синалувчи бир бутун гапни алоҳида сўзлардан иборат қилиб, айта бошласа ҳам уни кўрсатмани такроран тушинтирилади.

Одатда мактаб ёшидаги болаларда бу топшириқ қийинчилик туғдирмайди. Қоидага кўра улар, 4-7 сўзни ҳар қандай соҳадан айтадилар. Масалан: ручка, қалам, дафтар, телевизор, радио... қўл, оёқ, бурун, кўз, бош....сигир, мушук, кучук, хўроз, от....арава, трактор, машина, поезд, самалёт, ракета ва бошқалар.

Бу тадқиқот боланинг атроф муҳитни идрок қилиш сўз бойлиги ҳақида тасаввур пайдо қилади.

Тажриба ўтказиш учун олдиндан ўзаро боғлиқ бўлмаган сўзлар қўзғатувчилар тўплами тайёрлаб олинади.

Сўзли ассоциатив эксперимент учун қўзғатувчи материал

Сўз	)сония)	жавоб	сўз	)сония)	жавоб
Олма			Мушук		
Соат			Тарвуз		
Ака			драва		
Китоб			Чўнтак		
Олов			Қиш		
Кўғирчок			Вилка		
Иш			Қулоқ		
Лампочка			Кундуз		
Диван			Байрам		
ГУЛ			Мактаб		

Синалувчига қуйидаги қўлланма бериладп: «мен сизга сўзларни айтаман» сиз бўлсангиз менинг ҳар бир сўзимга миянгизга келган биринчи сўз билан жавоб беринг. Тадқиқотчи тажриба вақтида боланинг жавоб реакцияларини ёзиб олади. Жавоб

реакциялари учун вақт нормаси 1-1,5 сония. Лекин жавоб реакцияларини яширин вақтда турлича бўлиши мумкин, бу кўпроқ сўз қўзғатувчи характерга, унинг бола учун қандай аҳамият касб этишига боғлиқ бўлади. Сўз қўзғатувчилар ўзига хос шартли сигнал ҳисобланади, жавоблар бўлса бу сигналлар билан боғлиқ нутқ реакцияридир, қоидага кўра улар шаклланган шартли рефлекслар мажмуини ўзида акс эттиради. Шунинг учун ҳам баъзи сўз қўзғатувчилар бала учун муҳим аҳамиятга эга бўладилар, уларга бола тезда жавоб топади. Боланинг тажрибаси билан боғлиқ бўлмаган бошқа сўзларга жавоб топишда кўпроқ вақт талаб қилинади. Баъзи ҳолларда бола у ёқда бу сўзга алоҳида иборалар билан ёки хонада жойдашган предметларнинг номини айтиш билан жавоб қайтаради. Бундай ҳолларда болага қўлланма яна бир марта эслатиб, тушунтириш керак, сўз ўйинини мустақил давом эттириш зарурлигини ўқдиришимиз керак.

Олинган натижаларни қайта ишлашда жавоб реакцияларининг ҳосил бўлиш тезлигига, аниқланган сўз қўзғатувчига мослигига эътибор беради. Синалувчи жавобларининг сифат таҳлили унинг жавобларини синалаётган тенглошлар орқали амалга оширилади.

ҲИКОЯДА ТУШИРИБ ҚОЛДИРИЛГАН СЎЗЛАРНИ ТЎЛДИРИШ

Бу методика нутқ ривожланиш хусусиятлари 10 ёшдан катта болаларда ассоциатив жараёнлари ўрганишда қўлланилади. Синалаётган болалар яхши ўқий олишлари ва ўқитилган матннинг мазмунига тушунадиган бўлишлари керак.

Тажриба ўтказиш учун унчалик мураккаб бўлмаган ҳикояларни бир неча вариантини тайёрлаб олиш керак. Бу ҳикояларда ихтиёрий тартибда баъзи сўзлар тушириб қолдирилган бўлади. Ҳикоялар алоҳида қоғозларга машинкада ёзилган ҳолда берилади,

Кўрсатма: «Қўйидаги ҳикояда умумий мазмундан келиб чиқиб, тушириб қолдирилган сўзларни ўрнига қўйинг».

1 -вариант

Деразанинг олдида бир туп _____ўсган. У оқ ўрик, жудаям _____. Ҳар йилги эрта _____ оппоқ бўлиб _____, гуллайди. Шу _____ гуллаганда _____жонимни ховучлаб тураман: «Оҳ», _____бўлмасайди, тезроқ _____ тугиб олсайди. . . лекин барибир _____ бошланиб кетади, баъзан _____ айланиб кетади. Мана яна қор аралаш ёмғир ёғди _____. Ўрик бечора _____ иссиқ гулларини қаерга яширишни билмай мунғайиб турибди.

Баъзан болалар биринчи гапни ўқиганларидан сўнг, ҳикоянинг умумий мазмунини тушунмасдан, топшириқни бажаришга киришадилар. Шунинг учун ҳам кўпгина синалувчи ҳар бир гапни алоҳида-алоҳида идрок этиш, жавоблар ўрнига қўйилган сўзлар ҳам мантиқий алоқани акс эттирмайди. Ишни баҳолашда ассоциатив алоқаларни: ҳосил бўлиш тезлиги, матннинг мураккаб жойларидаги қийинчиликлар ҳисобга олинади. Тўғриланганлигига, грамматик хатоларига эътибор берилади.

ИНТЕЛЛЕКТНИ ПСИХОМЕТРИК ТЕКШИРИШ

Психометрикага асосланган тестлар қўлланиладиган аниқ методикалардан фарқ қилиш. Бу тестларни ишлаб чиқишда асосан боланинг психик тараққиёти даражасини акс эттирувчи, ўрнатилган меъёрдан четга чиқишларини, тенгдошлар гуруҳини таққословчи миқдорий кўрсаткичларга эътибор берилади. (Б.М. Блейхер, Л. Ф. Бурлачук, 1978). Уларнинг муқарарлиги бир хил ёшдаги сингувчиларнинг катта гуруҳларда амалга оширилади (В. В. Столик, А. Г. Шмелев 1984).

Болаларни текширишга мўжалланган чет эл тестлар асосан Бине-Симон ёки Станфорд-Биннинг аклий тараққиёт шакллари типи бўйича тузилган.

АКЛИЙ ЎЛЧАШНИНГ ВЕКСЛЕР ШКАЛАСИ

Интеллектни текширишнинг энг кенг тарқалган методикаларидан бири америкалик психолог ва психиатр D. Векслер (1949) томонидан ишлаб чиқилган болалар интеллектини ўлчаш шкаласидир) Векслер Intelligence Scale for children, WISC). Бу методикага 1974 йилда сўнгги марта 5 ёшдан 15 ёшгача бўлган болаларни текшириш учун ўзгартиришлар киритилади.)WPPSI)

Россияда биричи бўлиб Векслер шкаласи В. М. Бехтерев номли Ленинград психоневрологик илмий-тадқиқот институтида мослаштирилган. Методика Б.Г.Анъанев (1969) мактаби психологлари томонидан интеллект тараққиётини узоқ йиллар ўрганишда, жумладан болаларда психик тараққиётдан четга чиқаришлар ва орқада қолишларни дифференциал-диагностика қилишда кенг қўлланилган.

WISC мослаштирилган вариантнинг субтестларини келтирамиз. (А. Ю. Паносок, 1973). Тадқиқот ўтказишда махсус қарордан фойдаланиш зарур.

Д.Векслер методи бўйича тадқиқот қарори (болалар

варианти)

Фамилияси, исми _____
Туғилган йили _____ туғилиш тартиби _____
Жинси _____ Онаси _____ маълумоти _____
Отаси _____ маълумоти _____
Ёши _____ ой _____
Тадқиқот ўтказилга кун _____
Тадқиқот натижалари _____

Субтестлар	Вербал						Невербал					
Дасталбки баҳолар	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Шкал баҳолари												
Интеллектуал кўрсаткичлари (ИК)	ВИК =						НИК =					
	УИК =											

Вербал шкала

1. Умумий билимдонлик субтести. нисбатан сода маълумотлар ва билимлардан хабардорликни текширади. 30 та савол берилади, ҳар бир тўғри жавоб 1 балл билан баҳоланади.

Масалан, 6 ҳафтада кеча кун бор? . . . Йилнинг тўғри фаслини айтинг?... Ошқозон нима учун керак?...

2. Умумий зийраклик субтести. ибораларнинг мазмунини тўлиқ тушунишни, фикрлаш қобилиятини, ижтимоий теҳёрларни тушунишни, баҳолайди. Синалувчидан тасвирланган вазиятда мумкин бўлган ечимлар ҳақида жавоб бериш талаб қилинади. 14 та савол берилади, жавобнинг аниқлигига қараб баҳо қўйилади: 0,1,2.

Масалан, Бармоғингиз кесиб олсангиз нима қиласиз? . . . Дўконга нон олиш учун келсангиз, у ерда нон йўқ экан, нима қиласиз?... Нима учун жиноятчиларни қамоққа қамайдилар?.

3. Арифметик субтест. Синалувчи диққатининг тўпланишини, сонли ифодаларни тез ечишини текширади. Синалувчидан арифметик масалалар сериясини оғзаки ечиш талаб қилинади. Жавобнинг аниқлигига, кетган вақтга боғлиқ равишда баҳо қўйилади.

Масалан, Сизда 8 та копток бор эди, яна 6 та сотиб олиб беришди, коптоклар сизда нечта бўлди?.

4. Ўхшашликни топиш субтести. Тушунчаларнинг шаклланганлиги, классификация, таққослаш, мавхумлаштириш қобилиятлари текширилади. 16 жуфт тушунчалар берилади.

Синалувчида вн тушунчалар жуфти шртасидаги умумийликни топиш талаб этилади. Умумлаштириш даражасига боғлиқ равишда 0 дан 2 балгача баҳо қўйилади.

Масалан, «Кучук-мушук» тушунчалари ўртасидаги умумийликни топишда жавоблар қуйидагича баҳоланиши мумкин. Тез чопишади, чаққон)0 балл), 4 та оёғи, жуни, қулоқлари бор)1 балл), ҳайвонлар, тирик мавжудот, сут эмизувчилар)2 балл).

5. Сўзлар субтести. Оғзаки тажрибани ўрганишга мўлжалланган)сўзнинг маъносини аниқлаш ва тушуниш). 40 та сўз маъноси тушунтириш учун берилади. 0 дан 2 баллгача баҳо қўйилади.

6. Сонлар қаторини такрорлаш субтести. Қисқа муддатли хотира ва даққатни ўрганишга мўлжалланган, икки қисмдан иборат: Сонларни тўғри ва тескари тартибда эслаб қолиш ва такрорлашдан иборат. Ўнг ва тескари такрорлашларини баҳолаш қаторидаги эсга туширилган рақамлар сонига тенг: Субтестнинг умумий баҳоси ўнг ва тескари такрорлашнинг умумий баҳосига тенг.

НОВЕРБАЛ ШКАЛА

Новербал шкаланинг қўзғатувчи материал 12 -илова келтиради.

1. Етишмайдиган қисмни топиш субтести. Кўриш идрок хусусиятларини, кузатувчанликни, муҳим қисмларни фарқлай олиш қобилиятини ўрганишга мўлжалланган. Синалувчига 20 та расм кўрсатилади, уларнинг ҳар бирида етишмайдиган қисмини ёки мос эмасликни топиш зарур. Тўғри жавоб 1 балл билан баҳоланади)15 сония кам вақтда).
2. Расмлар кетма-кетлиги субтести. Парчаларни мантиқий бир бутун қилиб бирлаштириш, вазиятни тушуниш, холдисаларни олдиндан билиш қобилиятларини текширишга мўлжалланган. Расмларнинг 2 серияси берилади. Ҳар бир серияда расмлар сожжет билан бирлаштирилиган бўлиб, синалувчи сюжетга мос равишда уларнинг маълум кетма-кетликда жойлаштириш керак. Топшириқ вақтга ва тўғри бажарилганига боғлиқ равишда баҳоланади.
3. Косс кубиклари тести. Метод қисмлардан бутунни бирлаштириш қобилиятини, сенсомотор координацияси текширишга қаратилган. Синалувчи берилган намунага қараб ҳар хил рангли кубиклардан шундай фигуралар ясашлари керак. 10 та фигура берилади. Ҳар бир топшириқ бўйича вақт чегараланган бўлади. Баҳолар аниқликка ва кетган вақтга боғлиқ бўлади.

4. Фигуралар яшаш субтести. Йўналишига кўра 9 субтестга ўхшайди. Синалувчига маълум кетма-кетликда 4 та фигуранинг қисмлари берилади) «маникен», «от», «одам боши», «машина»). Синалувчига бу қисмлардан нима яшаш кераклиги айтилмайди. Топшириқни тўғри бажариш ва кетган вақтг боғлиқ ҳолда синалувчига баҳо қўйилади.
5. Рақамларни шифрлаш субтести. Кўриш-ҳаракат малакаларини ўзлаштирганлик даражасини аниқлашга мўжалланган. Топшириқ ҳар бир рақамнинг тагидаги каиакча уларга мос белгини ёзишдан иборат. Бажариш вақти 120 сония. Тўғри шифрланган рақамлар сони - синалувчининг баҳосига тенг бўлади. Дастлаб «А» шакл, сўнгра «Б» шакл кўрсатилади.
6. Лабиринтлар субтести. Йўналишига кўра 2 субтестга ўхшайди. 9 та лабиринтни ўз ичига олади, «чиқиш» вақти ҳисобга олинади.

WISC методикасидаги қўшимча субтестлар («рақамларни эслаб қолиш» ва «лабиринтлар») топшириқларнинг асосий гуруҳлари билан бирга ўтказилиши мумкин. Бу ҳолда интеллект коэффиценти (JQ) ни аниқлашда уларнинг кўрсаткичлари ҳисобга олинади.

Тест натижаларини қайта ишлашда вербал ва новербал субтестларнинг ҳар бири бўйича иолинган баллар йиғиндиси топилади. «Олинган» баллар шкала балларига айлантириш жадвалига мувофиқ ҳар бир алоҳида субтестларни бажариш натижаларининг стандарт баҳоларини олиш мумкин. «Олинган» баллар йиғиндиси бўйича)тестнинг алоҳида вербал ва новербал қисмлари бўйича) ва жадвалдаги нитажалар бўйича JQ-вербал шкала баҳолари, JQ -новербал шкала баҳолари ва умумий JQ кўрсаткичлари аниқланади. Векслер тести бўйича JQ кўрсаткичлар талқини ёш меъёрларини ҳисобга олган ҳолда ўтказилади.

1963 йилда 4-6,5 ёшли болаларнинг интеллектини текшириш учун шкала ишлаб чиқилади,)Векслер Prescholl and Primaru Scale of intelligence WPPSI). Интеллект шкаласининг бу варианты, бизнинг мамалакатимизга мослаштирилмаган.

WPPSI шкаласи субтестларининг таркиби қуйидагича:

Вербал субтестлар:

1. Билимдонлик.
1. Сўз бойлиги
5. Арифметика
7. Ўхшашани топиш

НOVERбал субтестлар:

2. Ҳайвонлар уйи
4. Расмларни тугатиш.
6. Лабиринтлар
8. Геометрик схемалар.

9. Тушуниш.

10. Кос кубиклари.

11. Гаплар (ўхшаш)

«Уй ҳайвони» субтести рақамларни шиферлаш субтести ўхшайди. Бу топшириқни бажаришда болага кучук, жўжа, балиқ ва мушук тасвирланган карта кўрсатилади. Картанинг юқори қисмида турли рангдаги цилиндр расмча-калит (ҳайвон уй) жойлаштирилади. Бола расмларга мос ҳайвон ўйларини қўйиб чиқиш керак. Бола топшириқни тўғри бажарганига ва кетган вақтга боғлиқ равишда баҳо қўйилади.

«Геометрик схемалар» субтестида рангли қалаилар ёрдамида 10 та содда тасвини чизиши керак.

«Гаплар» субтести сонлар қаторини тарорлаш субтестига ўхшайди. Синалувчи экспериментаторнинг орқасидан айтилган гапларни такрорлаш керак.

WISC, WPPSI шкаласи субтестлари биргаликда интеллект функциялари ҳолати ҳақида, турли омиллар таъсиринида уларнинг ривожланиши хусусиятлари ҳақида билиб олиш имконини беради (қўйидаги жадвалга қаранг).

жадвал

**Векслер шкаласи субтестлари ёрдамида
аниқланадиган интеллектуал функциялар**

Субтест	Ўрнатилаётган функция	Натижага таъсир этадиган омил
Билимдонлик	Хотира материални узоқ вақт сақлаш. тажрибанинг мавжудлиги, ва ассоциациялар	Маданий муҳит, қизиқишлар
Зийраклик	Мавхумлик тафаккур. Билимланнинг мавжудлиги, тушунчаларнинг шаклланганлиги	Маданиятлар мулоқат қилиш конисига. Реал вазиятларга муносабат. Диққат хажми.
Арифметика	Хотирада арифметик амалларни сақлаш	Асосий арифметик амалларни эгаллаш мумкинлиги
Ўхшашини топиш сўз бойлиги	алоқалар, ўзаро боғланишлар таҳлили, вербал тушунчаларнинг шаклланганлиги	Маданиятли, мулоқат қилиш
Сўз бойлиги	Тилнинг ривожланганлиги, тушунчаларнинг шаклланганлиги	маданиятга аралашиши имконияти

Сонли қатгорлар	Тез қайта эсга тушириш эшитиш образлари	Диққат ҳажми
Расмлар кетма-кетлиги	Муносабатларни кўриб идрок этиш.	Маданиятга арилишиш имконияти
Етишмаётган қисмлар	Кўриш идроки, анализ. Кўриш образлари.	Атроф-муҳитини идрок қилиш тажрибаси.
Фигуралар ясаш	Кўриш идроки, синтез, Кўрув ҳаракат талқин.	Ҳаракат фаолиги ва аниқлиги.
Кос кубиклари.	Шакилни идрок қилиш, кўриш идрок, анализ.	Ҳаракат фаоллиги даражаси Рангли кўриш даражаси.
Шифирлар	Тез идрок қилиш, кўриш образлари	Ҳаракат фаоллиги даражаси.

Синалувчи ақлий тараққиёт даражасини аниқлашда Iq нинг охирги натижаси эмас, балки ҳар бир алоҳида олинган субтестлар бўйича олинган натижаларни ҳам таҳлил қилиш катта аҳамиятга эга бўлади. Шу билан бир вақтда умумий хулоса тузишда, алоҳида субтестлар бўйича олинган натижаларнигина эмас, бошқа методикалардан олинган натижаларни ҳам ҳисобга олиш зарур.

МАКТАБ АҚЛИЙ ТАРАҚҚИЁТИ ТЕСТИ (МАТТ)

Бу методика М. К. Акимова, Е. М. Борисова, в. Т. Козолова, Г. П. Логиновалар томонидан ишлаб чиқилган бўлиб, ўсмирларнинг интеллектуал тараққиёт даражасини аниқлашга мўлжалланган.

I Топшириқлар тўпламининг тафсифи ва мисоллари.

Топшириқ савол характеридаги гаплардан тузилган. Уларнинг ҳар бирида бир сўз етишмайди. Сиз келтирилган бешта сўзлардан берилган гапга тўғри келадиган сўзнинг тагига чизишингиз керак. Фақат бир сўзнинг тагига чизишингиз мумкин.

Мисол:

Биография ва сўзларни маъноси жихатидан бир хил ҳисобланади.

а) тасодиф, б) қахрамонлик, в) тажримаи хол, г) ёзувчи.

Таржимаи хол сўзи тўғри келади, шунинг учун тагига чизилган.

Кейинги мисол:

Салбий сўзига сўзи қарма-қарши бўлади?

а) муваффақиятсиз, б) жанжжалли, в) муҳим, г) тасодифий, д)

ижобий,

Бу ҳолда тўғри жавоб «ижойиб» сўз бўлади, тагига чизилган.

I ТОПШИРИҚЛАР ТЎПЛАМИ

1. Исм ва отаси исмининг бош ҳарфлари . . . деб аталади?
а) туғро) исм ва фамилия бош ҳарифларини бирлаштириб ишланган безак), б) иниции, в) автограф, г) индекс, д) анаграмма.
2. инсонпарвар- бу
а) ижтимоий, б) одамий, в) касбий, г) босқинчи, д) менсимаслик.
3. Табиатга ва жамиятга қарашлар системаси ?
а) орзу, б) баҳо, в) дунёқараш, г) онг-билим даражаси. д) хом хаёл.
4. Демократия ва . . . сўзларни маъносига кўра бир хилдир?
а) ҳокимятсизлик, б)якка ҳокимятчилик, в) ҳалқ ҳокимияти, г) авлод, д) синфлар.
5. Ўсимлик навларини ва ҳайвонларнинг энг яхши зотларини билиш ҳақидаги қан . . . деб аталади?
а)бионика, б) химия, в) селекция, г) ботаника, д) физиология.
6. Китоб, доклад, лекциянинг мазмунини қасқартириб ёзиб олиш бу . . . дир ?
а) сатр боши, б) цитата, в) бўлим, г) парча, д) конспект.
7. Кўп ўқилганлик чуқур ва кенг билим-бу. . . дир?
а)зиёлилик, б)тажрибалилик, г)талант, д)ўзини ҳаммадан юқори қўйиш.
8. Атрофга актив иштрокнинг ва қизиқшнинг йўқлиги бу . . . дир?
а) ақлга мувофиқлик, б) пассивлик, суетлик, в)сезгирлик, д) раҳмсизлик, г)қарама-қаршилик.
9. инсон ҳаёт ва фаолиятнинг қандайдир соҳасига тегишлик Қонунларнинг тўплами. . . деб аталади?
а) резалюция, б) қора, в) анъана, г) кодекс, д) лойиха.
10. Иккиюзламачи) мунофиқ тушунчасининг қарама-қарши.. тушунчаси бўлади? а) софдил, б)зид, в)қалбаки, г)хушмомала, д) довьорак.
11. Агар баҳс ўзаро ён бериш билан тугаса, у ҳолда. . . ҳақида гапирилади? а)муроса, б) мулоқат, в) бирлашиш, г) музокара, д) қарама-қаршилик.
12. Этик-бу. . . .ҳақидаги таълимотдир? а)психика, б) ахлоқ, в) табиат, г) жамият, д) санъат.
13. Бир хил тушунчасига. . . . тушунчаси қарама-қарши бўлади?
а)айнан ўхшаш, б) ягона, в) хайбатли, г) ҳар хил, д) алоҳида.
14. Тобеликда, хуруфдан ҳалос бўлиш, ҳуқуқларда тенг бўлиш-бу.

- . . дир? а) қонун, б) мухожирлик в) нуқтаи назар, г) ҳаракат, д) озодлик .
15. Оппозиция –бу. . . дир? а)қарши ҳаракат, б) розилик, в) фикр, г) сиёсат, д)ечим.
16. Цивилизасия-бу. . . дир? а) формасия, б) узоқ ўтмиш, в) ишлаб чиқариш, г) маданият, д) мулоқат.
17. Устунлик ва. сўзлари маъносига кўра бир? а) кашфиёт, б) гоё, в) сайлов, г) биринчилик,
18. Иттифоқ-бу. . . дир? а) рақобат, б)сиёсат, в)душманлик, г) узилиш,
19. Альтруизм васўзлари маъносига кўра бир хил дир? а) инсонпарварлик, б) ўзаро муносабат, в)хушмомлалик, г)эгоизм, д) одобилик.
20. Тараққиёт ишончисизлик билан қарайдиган одам. . . ҳисобланади? а)демократ, б)радикал, в)консерватор, г) либерал, д)анархист.

2 ТОПШИРИҚЛАР ТЎПЛАМИНИ ТАВСИФЛАШ ВА МИСОЛАР

Қоғознинг чап қисмига ёпилган сўзлар берилган 4 сўздан маъносига кўра тўғри келадиган сўзни, яъни синонимни танлаш керак.

Мисол:

Аср - а) юз йил, в) ҳодиса г) тараққиёт. Тўғри жавоб юз йил, шунинг учун унинг тагига чизилган.

2 ТОПШИРИҚЛАР ТЎПЛАМИ

1. Илғор- а)зоковатли; б) олдинги; в) эпчил; г) қолоқ.
2. Бекор қилиш- а) имзо чекиш; б)йўқ қилиш; в)ҳабар; г) кейинга қолдириш.
3. Олий мақсад- а)хаёл; б)келажак; в)донишмандлик; г)баркамоллик.
4. Далил- а) исбот; б) мослашув; в)бахс; д)ибора.
5. Афсона- а) қадимий; б) ижодий; в) ривоят; г) фан.
6. Ахлоқсиз- а) барқарор; б) қийин; в)ривоят; г)фан.
7. Анализ- а) фактлар; б) таҳлил; в) танқид; г) малака.
8. Эталон- а) нусха; б) шакл, в)асос; г) намуна.
9. Думалоқ- а)чўзинчоқ; б)шарсимон; в)бўш; г)ҳажми.
10. Социал- а) одат тусига кирган; б) озод; в) ривожлантирилган; г) ижтимоий,
- 11.Гравияция- а)тортишиш; б)битириш; в)вазнсизлак;

г)кўтариш.

12. Тез таъсирланадиган- а)шеърӣ, б)сезгир, в)қувноқ, г) ажойиб.

13. Экспорт- а)сотиш; б)товарлар; в)четга мол чиқариш; г)савдо;

14. Сарали- а)зарур; б)таъсирли; в)довюрак; г)ўткир,

15. Ахлоқ- а)этика; б)тараққиёт; в)қобилият; г)хулқ,

16. Ўзгартирмоқ - а) ишламоқ; б)кузатмоқ; в) ўрганмоқ; г) тўрламоқ.

17. Радикал, а) кескин жора тадбирлар кўриш тарафдори; б) туб, в) жавоб; г) охирги; д) қолоқ.

18. Салбий- а) мувоффақиятсиз; б)ёлғон; в) манфий; г) эҳтиётсиз.

19. Агар-а) маҳаллий; б) хўжалик; в) ер; г) деҳқон.

3. ТОПШИРИҚЛАР ТЎПЛАМИНИ ТАВСИФЛАШ ВА МИСОЛЛАРИ

Сизга учта сўз берилади. Биринчи ва иккинчи сўз ўртасида аниқ боғлиқлик бор. Учинчи ва беш сўзида бири билан ана шундай боғлиқлик бор. Сиз анна шу сўзнинг тагига чизишингиз керак.

Мисол:

Қўшиқ: композитор = самолёт?

а) аэропорт, б) учувчи, в) конструктор, г) ёқилғи, д) кирувчи.

Тўғри жавоб, «конструктор», шунинг учун тагига чизилган.

Кейинги мисол:

Яхши: ёмон = кун:?

а) қуёш; б) тун; в) хафта; г) чоршанба; д) бир кеча кундуз. Бу ерда тўғри жавоб «тун», шунинг учун унинг тагига чизилган.

3. ТОПШИРИҚЛАР ТЎПЛАМИ

1. Феъл: тусламоқ=эга:?

а) ўзгартирмоқ, б) яратмоқ, в) фойдаланмоқ, г) турламоқ, д) ёзмақ.

2. Совуқ: иссиқ = ҳаракат:?

3. Колумб: саёҳатчи=зилзила:?

а) биринчи бўлиб кашф этган, б) тоғ ҳосил бўлиш, в) отилиш, г) қурбонлик, д) табиий ҳодиса.

2. Қўшилувчи: йиғинди=кўпайтирувчи:?

а) айирма, б) бўлувчи, в) кўпайтма, г) кўпайтириш, д) сон

3. Қулдорлар: буржуазия = қулдор:?

а) қулдорлик тузуми, б) буржуазия, в) қулдорлар, г) ёлланмаишчилар, д) асирлар.

4. Қирққулоқ-споралар = қарағай:?

а) ғудда, б) шишка), б) Нина, г) ўсимлик, г) уруғ, д) қора

қарағай.

5. Шеър: поэзия = ҳикоя:?

а) китоб, б) ёзувчи, в) повестга, г) гап, д) проза.

6. Тоғлар: баландлик = иқлим:?

а) рельеф, б) ҳарорат, в) табиат, г) географик кенглик, д) бўлиниш.

7. Ўсимлик: поля-иқлим:?

а) ядро (ўзак), б) хромосма, в) оқсил, г) фермент, д) бўлиниш.

8. Бойлик: камбағаллик = крепосной қарамлик:?

а) крепосной деҳқонлар, б) шахсий эркинлик, в) тенгсизлик, г) шахсий мулк, д) феодал тузум.

9. Старт: финиш = муқаддима:?

а) сарлавҳа, б) кириш, в) энг юқори нуқтаси, г) ҳаракат, д) хотима.

10. Чақмоқ: ёруғлик = тортишиш ҳодисаси:?

а) тош, б) ҳаракат, в) оғирлик кучи, г) мезон, д) ер.

11. Ибтидоий жамоа тузими: қулдорлик тузими=қулдорлик тузими?

а) социализм, б) капитализм, в) қулдолик, г) давлат, д) феодализм.

12. Роман: боб=шеър:?

а) поэма, б) қофия, в) банд, г) вазн, д) жанр.

13. Иссиқ: организм фаолият-кислород:?

а) газ, б) сув, в) ўсимлик, г) тараққиёт, д) нафас олиш.

14. Фигура: учбурчак = жисмларнинг ҳолати:?

а) суюқлик, б) ҳаракат, в) ҳарорат, г) сув, д) молекула.

15. Атиргул: гул = капиталистлар:?

а) эксплуатация, б) ишчилар, в) капитализм, г) синф, д) фабрика.

16. Атмосфера босимнинг пасайиши: ёнғин-сочин = антициклон:?

а) очик ҳаво, б) циклон, в) иқлим, г) намгарчилик, д) метеорология хизмати.

17. Тўғри бурчак: текислик = куб:?

а) фазо, б) қирра, в) бадландлик, г) учбурчак, д) томони.

18. Уруш-ўлим=хусусий мулк:?

а) феодаллар, б) капитализм, в) тенгсизлик, г) қуллар, д) крепосной деҳқонлар.

19. Сон: саноқ феъл:?

а) бармоқ, б) ҳаракат, в) сифатдош, г) гап бўлаги, д) тусламоқ.

20. Шамол: жануб = ёнғин-сочин:?

а) чўл, б) қутб, в) ёмғир, г) қуроқчилик, д) иқлим.

21. Диаметр: радиус=айлана:?

а) ёй, б) сегмент, в) кема, г) чизиқ, д) доира.

22. Эпителий: тўқима=аорта:?

а) юрак, б) ичак орган, в) артерия, г) вена, д) қон.

23. Болға: қоқмоқ = генератор:?

а) бирлаштирмоқ, б) ишлаб чиқариш, в) уламоқ, г) ўзгартирмоқ, д) иситмоқ.

4. ТОПШИРИҚЛАР ТЎЛАМИНИ ТАВСИФЛАШ ВА МИСОЛЛАРИ

Сизга бешта сўз берилади. Уларнинг тўртаси умумий белги билан бирлаштирилган. Бешинчи сўз уларга тўғри келмайди. Уни топиб тагига чизиш керак. Фақат бир сўз ортиқча бўлиши мумкин.

Мисол:

а) терелка, б) пиёла, в) стол, г) кастрюлька, д) чойнак.

Биринчи, иккинчи, тўртинчи, бешинчи, сўзлар идишни билдиради. Учунчи сўз мебель, шунинг учун унинг тагига чизилган.

Кейинги мисол:

а) бармоқ, б) сакрамоқ, в) ўйнамоқ, г) ўтирмоқ, д) қочмоқ.

Тўрта сўз ҳаракат ҳолатини билдиради. «Ўтирмоқ» сўзи эса тинч ҳолатни билдиради, шунинг учун унинг тагига чизилган.

4. ТОПШИРИҚЛАР ТЎПЛАМИ

1. а) қўшимча, б) баҳона, в) сўз ясовчи қўшимча, г) тугалланма, д) ўзак..
2. а) тўғри чизиқ, б) ромб, в) тўғри тўртбурчак, г) квадрат, д) учбурчак.
3. а) барометр, б) флюгер, в) термометр, г) компас, д) азимурт.
4. а) қулдор, б) қул, в) деҳқон, г) ишчи, д) хунарманд
5. а) мақол, б) поэма, в) шеър, г) ҳикоя, д) повесть
6. а) цитоплазма, б) озиқланиш, в) ўсиш, г) таъсирланиш, д) кўпайиш.
7. а) ёмғир, б) қор, в) чўкинди, г) қиров, д) дўл.
8. а) учбурчак, б) кесма, в) узунлик, г) квадрат, д) доира
9. а) манзара, б) мозайка, в) бут (икона), г) деворга ишланган суръатлар, д) рассомлик
10. а) очерк, б) роман, в) ҳикоя, г) сюжет, д) повесть
11. а) паралел, б) ҳарита, в) меридиан, г) экватор, д) қутб
12. а) адабиёт, б) санъат, в) рассомлик, г) меҳморлик,

- д) бадий ҳунар.
13. а) узунлик, б) мерт, в) масса, г) ҳажм, д) тезлик.
 14. а) карбонат ангидрид газ, б) ёруғлик, в) сув, г) крахмал, д) хлорофилл
 15. а) муқадимма, б) кулминация, в) информация, г) ечим, д) хотима
 16. а) тезлик, б) тебраниш, в) куч, г) оғирлик, д) зичлик.
 17. а) Куба, б) Япония, в) Вьетнам, г) Буюк Британия.
 18. а) товар, б) шаҳар, в) ярмарка, г) табиий хўжалик, д) пул.
 19. а) тавсифлаш, б) таққослаш, в) характеристика, г) эртак, д) достон.
 20. а) аорта, б) вена, в) юрак, г) артерия, д) капилляр.

5. ТОПШИРИҚЛАР ТЎПЛАМИНИ ТАВСИФЛАШ ВА МИСОЛЛАРИ

Сизга икки сўз берилади. улар ўртасида умумийликни топиш керак. ҳар бир ҳолатда муҳимроқ умумий белгини умумий сўз билан ифодалашга интилинг. Жавобингизни жуфт сўзлар ёнига ёзин.

Мисол:

Қора қарағай-қарағай.

Тўғри жавоб «иннабаргли дарахт» бўлади. Бу сўзни берилган икки сўзнинг ёнига ёзиш керак.

Кейинги мисол:

Ёмғир-дўл.

Тўғри жавоб «ёғин-сочин» бўлади бу сўзўни ёзиш керак.

5. ТОПШИРИҚЛАР ТЎЛАМИ

1. Осиё-Африка.
2. Ботаника-зоология.
3. Феодализм-капитализм.
4. Эртак-достон
5. Газ-суюқлик
6. Юрак-артерия.
7. Копенгаген-Манагуа.
8. Атом-молекула.
9. Ёғлар-оқсиллар
10. Фан-санъат
11. Брқарорлик-мардлик
12. Ампер-вольт
13. Канада-тўғон.

14. Мозаика-бут (икона)
15. Булутли-ёғин-сочин
16. Йиғинди-кўпайтма
17. Киноя-тавсифлаш.
18. Классицизм-реализм
19. Цунами-бўрон.

6 ТОПШИРИҚЛАР ТЎПЛАМИНИ ТАВСИФЛАШ ВА МИСОЛЛАР

Сизга маълум қоида бўйича жойлашган сонлар қатори берилади. Сизнинг вазифангиз қаторнинг давоми бўладиган сонни топиш ва уни ёзишдан иборат. Ҳар бир қатор ўзига хос қоидага асосан тузилган. Айрим топшириқларда қаторнинг тузилиши қоидасини топиш учун, сизга кўпайтириш, бўлиш ва бошқа амаллардан фойдаланишга тўғри келади.

Мисол:

2 4 6 8 10 . . .

Бу қаторда ҳар бир кейинги сон олдингисидан иккита ортиқ. Шунинг учун кейинги сон 12 бўлади. Уни ёзиш керак.

Навбатдаги мисол:

9 7 10 8 11 9 12 . .

Бу қаторда навбат билан 2 айрилиб, 3 қўшиляпти, кейинги сон 10 уни ёзиш керак.

6. ТОПШИРИҚЛАР ТЎПЛАМИ

1) 6	9	12	15	18	21	. . .
2) 9	1	7	1	5	1	. . .
3) 2	3	5	6	8	9	. . .
4) 10	12	9	11	8	10	. . .
5) 1	3	6	8	16	18	. . .
6) 3	4	6	9	13	18	. . .
7) 15	13	16	12	17	11	. . .
8) 1	2	4	8	16	32	. . .
9) 1	2	5	10	17	26	. . .
10) 1	4	9	16	25	36	. . .
11) 1	2	6	16	31	36	. . .
12) 31	24	18	13	9	6	. . .
13) 147	171	57	54	18	15	. . .
14) 54	19	18	14	6	9	. . .
15) 301	294	49	44	11	8	. . .

Бу тестнинг олтига топшириғини бажариш учун 40-45 дақиқа вақт керак бўлади.

1. топшириқ-7-8 дақиқа
2. топшириқ-5-6 дақиқа
3. топшириқ-11-12 дақиқа
4. топшириқ-5 дақиқа
5. топшириқ-5-6 дақиқа
6. топшириқ-7-8 дақиқа

Ҳар бир ўқувчи қўлига алоҳида саволнома ва тўғри жавобларнинг ҳарифини белгилаш учун карта берилади. Биз қуйидаги ҳар бир берилган саволга тўғри жавоблар картасини келтирамиз.

КАРТА (Калит)

Ф. И. О. _____					СИНФ _____	
1-т	2-т	3-т	4-т	5-т		6-т
1б	1б	1.г	1.б	1. Дунё қисмлари		1.24
2.б	2.б	2.б	2.а	2. Жонли табиат ҳақида фан биологияси		2.3
3.в	3.г	3.д	3.д	3. Ижтимоий тузум		3.11
4.в	4.а	4.в	4.А	4. Ҳалқ обзаки ижоди		4.7
5.в	5.в	5.г	5.а	5. Жисмларнинг ҳолати		5.36
6.д	6.д	6.г	6.а	6. Қон айланиш органлари		6.24
7.в	7.б	7.д	7.в	7. Пойтахтлар		7.18
8.б	8.г	8.б	8.в	8. Қисимлар		8.64
9.г	9.б	9.а	9.д	9. Органиқ жисимлар		9.37
10.а	10.б	10.б	10.г	10. Маданият, фаолият		10.49
11.а	11.а	11.д	11.б	11. Характернинг ижобий ҳислатлари		11.92
12.б	12.б	12.в	12.б	12. Электрний ўлчаш бирликларни		12.4
13.г	13.в	13.д	13.б	13. Сунъий сув иншоотлари		13.5
14.д	14.д	14.в	14.г	14. Тасвирий санъат		14.2
15.а	15.а	15.д	15.б	15. Атмосфера ҳодисалари		15.4
16.г	16.г	16.а	16.б	16. Математик амаллар натижаси		
17.г	17.а	17.г	17.в	17. Адабий услублар		
18.д	18.в	18.а	18.г	18. Санъатдаги йўналиш		
19.а	19.в	19.а	19.г	19. Табиий офат		
20.в	20.в	20.в	20.в			

21.б
22.г
23.а
24.в
25.б

ОЛИНГАН НАТИЖАЛАРНИ ҚАЙТА ИШЛАШ

№)1 субтест бўйича ҳар бир тўғри жавоб-1 балл, синалувчи энг кўпи билан, -20 балл йиғиши мумкин.

2) 2 субтест бўйича ҳар бир тўғри жавоб -1 балл, ўқувчилар йиғиши мумкин бўлган энг кўп балл 20.

3) 3 субтест бўйича ҳар бир тўғри жавоб 1 балл, энг кўп балл-25.

4) 4 субтест бўйича ҳар бир тўғри жавоб -1 балл, болалар энг кўпи билан 20 балл олишлари мумкин.

5) 5 субтест бўйича жуда аниқ жавоб -2 балл, тўлиқмас жавоблар-1 балл, энг кўпи билан 38 балл, олишлари мумкин.

6) 6 субтест бўйича ҳар бир тўғри жавоб-1 балл, 15 балл йиғиш мумкин. МАТТ бўйича энг кўп балл-138 га тенг.

ШАХС САВОЛНОМАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

Шахсни ўрганишда турли махсус методикалардан фойдаланиш билан бирга шахснинг қизиқишларига, эҳтиёжларига унинг атфотидаги одамлар билан муносабатига ва бошқаларига тегишли саволномалар ҳам кенг қўлланилади. Саволномалар ёрдамида тадқиқот ўтказиш экспериментал-психодиагностик текширув ўрнини босмайди, уларни тўлдириш, чуқурлаштириш мумкин.

Болаларни текширишда саволномалардан фойдаланинг ўз хусусиятларига эга. Масалан, бола мустақил равишда саволнома қоғозни тўлдириши мумкин эмас, чунки саволни нотўғри жавоб беришлари мумкин. Тадқиқотчи болани савол билан таништиради, унинг маъносини тушунтиради, шундан сўнг жавобни махсус қоғозга белгилаб қўяди,

КЕТТЕЛ САВОЛНОМАСИНИНГ БОЛАЛАР ВАРИАНТИ

Бола шахси тараққиётини баҳолашда чет эл тадқиқотларда саволномалар кенг қўланилади.

Р.Кеттел раҳбарликда америкалик психологлар гуруҳи томонидан ўтказилган шахсни дастурли текширишнинг боскичларидан бири шахс саволномаларни яратиш ҳисобланган. Лекин бизнинг шароитимизда чет-эл методикаларидан фойдаланиш уларни жиддий мослаштиришни ва пухта текширишни талаб қилади. Бу талаблар (1963) - шахс саволномасининг болалар варианты олинади. Э.М.Александровская, И Тильяшева (1978,1985).

Р.Кеттел болалар саволномаси текширишга мўлжалланган бўлиб, факторли аналитик тадқиқот йўли план ажаратилган 14 шкаладан иборат. Саволноманинг икки шакли А) ва Б) бўлиб, уларнинг ҳар бири -140 саволни уз ичига олади. Улар узаро тенг ҳисобланиб, алоҳида ва биргаликда қўлланиши мумкин. Тест саволларига ўзгартиришлар киритилгандан сўнг 8-12 ёшли 440 ўқувчидан синаб кўрилади. Э.М. Александровская, 1978. муаллиф саволнинг 150 тасини танлаб олган. Саволноманинг мослаштирилган 12 та омил бўйича стандартлаштириш 579 ўқитувчида 8-12 ёшли ўтказилади. Э.М. Александровская (1985).

жадвал

Салбий 1-3 қатор ва ижобий 8-12 қаторлар белгилар бўйича шахс ҳислатлари омиллари

Омилнинг салбий белгилари	Омил	Омилнинг ижобий белгилари
Одамларга аралашмайдиган, ишонмайдиган, ёлғиз, бепарво	А+	Очик кунгил, хайрихоҳ, киришимли раҳмдил
Ақлий функцияларни оз даражада шаклланганлиги таваккурнинг кўرғазмали шакллари, устунлиги, билимлар хажми учун кўп эмас	Б+	Ақлий функцияларни оз даражада шаклланганлиги таваккурнинг кўрғазмали шакллари, устунлиги, билимлар хажми учун кўп эмас

Ўзига ишонмайдиган, тез ҳафа бўладиган бетайин, турғун	С+	Ўзига ишонмаган, ювош, турғун
Ишонмайдиган вазмин беқарор	-Д+	Бесабр ташқи таҳрифларга тез жавоб қайтурвчи, тез таъсирланадиган
Итоаткор, тобе, кўнгилчан	-Е+	Хукмрон, буйсинмайдиган, беғайрат
Ақилий, мулоҳазали, эҳтиёткор жиддий.	-Ф+	Таваккалчи бепарво ботир қувноқ
Виждонсиз мажбуриятларга бепарволик масъулиятсиз	-Г+	Виждонлик, тиришқоқ масъулиятли
Тортинчоқ, уятчан, дўқ пўписадан қўрқиб	-Н+	Ижтимоий, ботир, эркин, дадил
Хаққоний, амалий, ўзига ишонадиган	-И+	Сезгир, хушмуомила, бошқараларга бўйсуннадиган
Осойишта, беозор, ҳар нарсага ишонч билан қараш	-О+	Ваҳимали, ташвишли маюс
Ўзини назорат қила олмайдиган, ижтимоий белгиланган, нормативларни ёмон тушуниш	-О3+	Ўзини назорат қила олмайдиган, ижтимоий белгиланган, нормативларни ёмон тушуниш
Ожиз, ювош, вазмин	-О4+	Жиддий, ачиғи тезлик мақсадга эришмаганда тез кайфиятни тушиб кетиши.

Ҳар бир шахс омили маълум ҳислатларни тўплами сифатида каралади (у саволномада минимал белги - 1. максимал белги - 10 ва урта белга - 5.5 балл билан улчанади). Бу тўпламнинг четки белгилари бўйича қарама-қаршилик билан характерланади, Бу қарама-

карши мазмунга мос равишда омилни билдирувчи ҳарф тўғрисида «-» ёки «+» белги қўйилади.

«А» омил (фактор), юқори баҳо болани киришимли, қувноқ. истараси иссиқ сифатида характерлайдн. Бу омил бўйича қўйи баҳода бола ишламайдиган, салга ҳафа бўладиган. шахслараро муносабатда сезгирликлар етишмаслиги, унинг хулқ,-атворида салбий хатти-ҳаракат, инжиклик, худбинлик билан ажралиб туради. «А» омил бўйича юқори баҳоли болалар ижтимоий тез мослашадилар, кизлар ўғил болаларга қараганда ўртача юқорироқ кўрсаткичларга эга бўлади.

«В» омил. Бу омил бўйича юқори баҳо бола интеллектининг яхши даражада ривожланганлиги, унинг умумлаштириш, умумийдан жузъийни ажратиш, мантикнй ва математик операцияларни эгаллаганлик, янги билимларни осонлик билан ўзлаштиришни билдиради. Паст баҳо болалар таклиф этилган топшириқларни аниқ вазиятли белгилардан фойдаланиб бажарадилар, ўз муаммоларини ҳал қилишга юзаки-ёндошадилар. Кўпгина бундай болаларда паришонхотирлик, чарчаш вужудга келади. Кузатувчан болалар юқори баҳоларни оладилар.

«С» омил (фактор), Юқори баҳо ўзига ишонишни. Хотиржамликни, вазминликни, мактаб ўқувчиларини топшириқларни яхши бажаришга тайёрликни билдиради. Қўйи баҳолар болаларда ўз тенгдошларига нисбатан ўзларини қобилиятсизлик деб баҳолашларида кайфиятларининг турғун эмаслигида, ўз ҳиссиётларини бошқара олмасликларида, янги шароитга мослашишда қийинчиликни бошдан кечиришда кўринади. қарама-қарши қутбда улгура олмайдиган болалар гурухланади.

«Д» омил. Бу омил бўйича юқори баҳоли болаларда юқори қўзғалувчанлик кузатилади ёки улар кучсиз қўзғатувчига кучли фаоллик билан жавоб қайта оладилар, юқори фаоллик баъзан уларда ўзига бино қўйиш билан бирикиб кетади. Уларни ҳаракатдан ҳавотирланиш, чалғиш, диққатни бир жойга тўплай олмаслик хос. Бундай ҳислатларнинг шаклланиши темперамент хусусиятлари ва тарбия шароитлари билан чамбарчас боғлиқ. Бу фактор бўйича қўйи баҳо вазминлик, ҳис-туйруларининг тийиклиги билан характерланади. Ўғил болалар ўртача қиз болаларга қараганда юқори баҳо оладилар.

«Е» омил. Ўзини намоён қилишга, ўзини болаларга ҳам, катталарга ҳам қарама-қарши қўйишга, пешқадамлик қилувчи шахсларда юқори баҳолар кузатилади. Болаларда бу хусусиятларнинг кўринишлари хулқ-атвор муаммолари, тажовузкорлик мавжудлиги билан бирга қўшилиб кетади. Чунки пешқадамликка интилиш, кўпинча амалга ошмайди; у ижтимоий ўзаро таъсирнинг кўп шакллариини ўрганиши керак бўлади. Қўйи, баҳоларда бола катталарга ва бошқа болаларга тобелик, уларга тенглик билан

буйсунишни намоён қиладилар. 12 ёшли болаларда бу омилнинг баҳолари, 8 ёшлиларга қараганда юқорироқдир.

«F» омил. Бу омил бўйича юқори баҳо олган болалар серғайрат, ҳафли вазиятлардан қўрқмаслик билан ажралиб турадилар. Қоидага кўра, уларга ўз имкониятларини юқори баҳолаш келажакка умид билан қараш хосдир.

«P» омил белгилари турли ёш давларида бир хил бўлади, лекин ўғил болалар қиз болаларга қараганда юқорироқ баҳоларга эга бўлади.

«G» омил. Бу шкала бола катталар томонидан қўйилган хулқ-атвор меъёрлари ва талабларнинг қандай идрок этиши ва бажарилишини акс эттиради, ота-оналари ва ўқитувчи билан кўпроқ жанжаллашувчи, ишонч қозонмаган, ўз мажбуриятларини бажармайдиган, болалар қўйи баҳо олади.

Уларда бетайинлик, диққатини бир жойга тўплай олмаслик, мустаҳкам мотивация йўқлиги кузатилади. Юқори баҳолар жавобгарлик яхши ривожланган. Мақсадга интилувчан, виждонли, тартибли болалар. Бу омил бўйича юқори баҳоларни 8 ёшли болалар олишади. Қизларнинг баҳолари ўғил болаларникидан юқори.

«H» омил. Бу омил болаларнинг катталар ота-оналари. Тарбиячилари, ўқитувчилари) билан бўлган муносабатини акс эттиради. «H» омил бўйича юқори баҳо олган болалар катталар билан тез мулоқатга киришиб кетади, бу омил бўйича қўйи баҳо олган болалар тортинчоқ ва уятчан бўлади.

«I» омил. Юқори болалар хаёл суриш бойлигини, эстетик мойилликни, «аёллардек» юмшоқлик ва тобеликни акс эттиради, қўйи баҳолар-муаммоларни ҳал қилишда ҳаққоний ёндашувини, ишчанликни эркаклардек мустақилликни акс эттиради. Бу омил бўйича юқори баҳо олган болалар юмшоқ кунлик бўш, ишонувчан, қўллаб-қувватлашга мухтож, кўпроқ ташқи муҳит таъсирига берилган болалар бўлади.

Бу омил бўйича юқорироқдир.

«X» омил. бўйича юқори баҳо олган болалар муваффақиятсизликни олдиндан сезишади, тез жахлини чиқариш мумкин, кўпгина кайфиятлари ёмон бўлади, Қўйи баҳо олган болалар? оғир, жахли кам чиқади. Юқори баҳо вазиятга боғлиқ равишда оғир рухий кайфият ёки ҳавотирланиш кўрсаткичи бўлиш мумкин, у невроз вужудга келишнинг асоси ҳисобланади.

«X» омил. Бу омил бўйича юқори баҳолар яхши ижтимоий мослашганлик, атрофи муҳит нормаларининг яхши эгаллаганлик кўрсаткичи бўлиши мумкин. Қўйи баҳолар уз хулқ-атворини ижтимоий меъёрларга мос равишда назорат қила оламасликдан,

боланинг ўқув ва бошқа тадбирлардан узини яхши тутмасликдан далолат беради.

«Х»-омил. Бу омил бўйича фаолият жараёнида амалга оширилмайдиган керагидан ортикча хохишлар билан ажралиб туради. Хулк-атворида кўпгина нерв зиркиши устун туради. Қўйи баҳо олган болалар оғир ва вазминлар.

Қўйидаги келтирган шахс саволномаси 120 саволдан иборат бўлади, бола ҳаётининг турли соҳаларига тегишлидир: синфдошлар билан, оила аъзолари билан узаро муносабат. кўчадаги. дарсдаги хулк-атвори, ўз-ўзини баҳолаши ва бошқалар. Ҳар бир саволга танлаш учун иккитадан жавоб варианты берилади.

«В» омил саволларига жавоблар учтадан берилади. Текширув натижалари тўғри чиқиш учун, узини эркин ҳис этадиган шароит яратиш керак.

Текширувни бошлашдан олдин болага қўйидаги берилади: «Бу анкета ўқувчилар характериини ўрганишга мўжалланган. Бу ерда тўғри ва нотўғри жавоблар бўлиши мумкин эмас. Ҳар бир инсон ўзига кўпроқ ёқадиган жавобни танлаши керак. Жавоблар икки қисмдан иборат бўлиб, «ёки» сўз билан бир-биридан ажратилгандир. Жавоблар учун варақда ҳар бир савол номери тўғрисида иккитадан квадратчалар бўлиб, улар жавобларнинг чап ва ўнг қисмларига тўғри келади. Сиз танлаган жавобга мос келадиган квадрат ичига (+) белги. қўйилган. Баъзи саволларда сизнинг жавобингизга мос келмайдиган ифодалар бўлиши мумкин. Агар саволни тушунмай колсангиз, тадқиқот ўтказувчига мурожат килинг. бир савол устида узоқ вақт ўйланиб ўтирмаслик керак. Тезда (II, Г5, 19, 23, 27) учтадан жавоби бор. Барча вариантларни қараб чиқиб. улардан бирини танланг. Саволларни ўтказиб юборманг, ҳар бир саволга биттагина жавоб беринг».

Синалувчига ҳаммаси тушунарли бўлганига ишонганингиздан сўнг ишга киришиш мумкин. Жавоб қоғозни тўлдиришда тадқиқотчи бола саволини яхши тушунганлигига ишонч ҳосил қилиши керак. 8 ёшли болаларни эса пндивидуал ва гуруҳий усул билан текширилиши мумкин.

1.Сиз уй вазифаларингизни тез бажариб қуясизми ёки сиз уларни узоқ вақт бажарасизми?

2.Агар сиз ҳазиллашишса, сизнинг озроқ жаҳлингиз чиқади ёки куласизми?

3. Сиз деярли ҳамма нарсани қандай бажариш керак бўлса, шундай қила оламан, деб ўйлайсизми ёки сиз баъзи топшириқларни

бажара олишингиз мумкини?

4. Сиз кўпгина хато қиласиз ёки сиз ҳеч қачон хато қилмайсиз.

5. Сизнинг дўстларингиз кўп ёки унчалик кўп эмас.

6. Бошқа болалар (қизлар) сизга қараганда кўпроқ ишларни бажара олади ёки улар қанча нарсани бажара олса, сиз ҳам бу ишларни бажара оласиз

7. Сиз ҳар доим одамларнинг исмини яхши эслаб коласизми ёки баъзан уларнинг исмини эсдан чиқиб қўясизми?

8. Сиз кўп ўқийсиз ёки кўпчилик болалар ёки ўқийдилар? к%1 ўқийсизми ёки

9. Сиз таклиф этган ғоялар ўйлаб топган нарсаларингизни энг яхши тўғри деб ҳисоблайсизми? Ёки бунга ишонмайсизми?

10. «Йиғмоқ» сўзига мазмунига кўра қарама-қарши сўз қайси сўз бўлади? «тарқатмоқ» ёки «тўпламоқ» ёки эҳтиёт қилмоқ

11. Сиз одатда индамай турасиз ёки кўп гапирмайсизми?

12. Агар онангиз сиздан ҳафа бўлса, бу баъзан унинг хатоси ҳисобланади ёки сиз нимадир, хато қилдим деб ўйлай сизми?

13. Сизга кутибхонада китоблар билан ишлаш кўпроқ ёқадими? Ёки узоққа сўзиш бўйича капитан бўлиш кўпроқ ёқадими?

14. Қўйидаги бажармоқчи бўлган иш учун ўқитувчи бошқа болаларни танласа, сиз ҳафа бўласизми? Ёки шундан ҳам бўладики, сиз уларни эсдан чиқариб юборасизми?

15. Ҳарфлардан қайси бири бошқа 2 тасидан фарқ қилади. С ёки Т ёки У

16. Сиз кечқурун узоқ вақт жим ўтириб оласизми ёки типирчилай бошлайсизми?

17. Агар болалар (қизлар) сиз яхши биладиган нарса ҳақида гаплаша бошлашса, сиз ҳам нималарнидир айтиб берасизми?

18. Сиз косманавт бўла олишингиз мумкинми? Ёки бу жуда мураккаб иш деб ўйлайсизми?

19. Сонлар қатори берилган: 2,4,8... Бу қаторда кейинги сон неча? 10 ёки 16 ёки 12

20. Онангизнинг айтишича, сиз таъсирчанг ва тиниб-тинчимагансиз ёки ювош ва мулойимсиз

21. Болалаларнинг ҳикояларини жон деб эшитасиз. Ёки ўзингиз айтиб берганингиз ёқадими?

22. Бўш вақтингизда яхши китоб ўқиганингиз яхшими ёки копток ўйнаганингиз?

23. Сўзлар гуруҳи берилган: «совуқ», «иссик», «хул», «итлик», бир сўз мазмунига кўра бошқаларига мос тушмайди. Бу қайси сўз? «Хул», ёки «Совуқ», ёки «Иллик».

24. Сиз ҳар доим эҳтиёткорона ҳаракатлар қиласиз ёки баъзан чопаетганингизда нарсаларга қоқишб кетасиз.

25. Сизни жазолашлари мумкин деб қачон ўйламагансиз.,
26. Катта бўлганингизда уй қуриш кўпроқ ёкадими учувчи бўлишми?
27. Коля, hozir Наташа неча ёшда бўлса, шунча ёш бўлганида Аня ёки ундан катта эди. Ким ҳаммадан кичик? Колями? ёки Анями Наташами?
28. Кўпинча ўқитувчи дарсда сизга танбех беради ёки сиз ўзингизни яхши тутасиз деб ҳисоблайди.
29. Дўстларингиз нима ҳақида баҳслашаётганларида сиз сиз дарс тайёрлаверишингиз мумкин. Ёки индамай турасизми?
30. Бошқалар синфда гаплашиб, кулиб ўтиришса ҳам, сиз бемалол дарс тайёрлаверишингиз, мумкун. Ёки сиз дарс тайёрлаганингизда жимлик даркорми?
31. Телевизордан «янгиликларни» кўрасиз. ёки «янгиликлар» бошлаганида-ўйнашга кетасиз,
32. Сизни катталар ҳафа қилишадими? ёки улар сизни яхши тушунадими?
33. Транспорт кўп ўтаётган кўчадан хотиржам ўтиб кетасизми ёки сиз оз ҳаяжонланасизми?
34. Сизда кўпинча катта кўнгилсизликлар бўлиб турадими? ёки кичик арзимас кўнгилсизликлар бўлиб туради?
35. Агар сиз саволни билсангиз дарров қўлингизни кўтарасизми ёки қўлингизни кўтармасдан сизни чақиришларини кутиб турасизми?
36. Агар синфдар янги ўқувчи келса бошқа бола каби сиз ҳам у билан дарров танишиб оласизми? Ёки сизга кўпроқ вақт керакми?
37. Қандайдир транспортнинг (автобус, траллейбус, такси) ни хайдовчиси бўлишини орзу қиласизми, ёки врач бўлишни орзу қиласизми?
38. Нимадир амалга ошмаса сиз ҳафа бўласизми, камдан-кам ҳолатлардами?
39. Болалардан кимдир назорат ишида ёрдамлаишини илтимос қилса «ўзинг еч» дейсизми ёки ўқитувчи кўрмаса (сезмаса)
40. Катталар сизнинг олдингизда узларича гаплашишади ёки улар қисман сизни ҳам тинглашадими?
41. Қайғули нарсаларни эшитаётганингизда кўзингиздан ёш чиқиб кетадими ёки бунда йбўлмайдами?
42. Кўп режаларингизни амалга оширасизми? Ёки дарров уйга кирасизми?
43. Онангиз уйга чақирганидан сўнг ҳам озроқ ўйнайсизми, ёки

- дарров уйга кирасизми?
44. Синфда эркин туриб ниманидир айтиб бера оласизми ёки тортинасиз, уяласизми?
 45. Кичик болалар билан қолиш сизга ёқадими ёки улар билан қолиш сизга ёкмайдими?
 46. Сиз баъзан ёлғизликдан ҳафа бўласиз ёки сизда ундай бўлмайдими?
 47. Уй вазифаларини ҳар хил вақтда бажарасизми ёки ҳар куни бир вақтда бажарасизми?
 48. Сиз яхши яшайсизми ёки унчалик яхши яшамайсизми?
 49. Шаҳардан ташкарига гўзал табиатни томоша қилишга жон деб борасизми?
 50. Агар сизни урушишса, танбех беришса, хотиржам туриб яхши кайфиятингизни бузмайсизми ёки қаттиқ ҳафа бўласизми?
 51. Сизга кондитор фабрикасида ишлаш кўпроқ ёқадими ёки ўқитувчи бўлиш.
 52. Синфда болалар тўполон қилишаётганда қилишганда сиз жим ўтирасизми? Ёки сиз улар билан бирга тўполон қиласизми?
 53. Агар сизни автобусдан итариб юборишса, ҳеч нарса бўлмайди деб ҳисоблайсизми ёки бундам жаҳлингиз чиқадими?
 54. Сиз бажаришингиз керак бўлмаган ишни бажаришга тўғри ёки сизда бундай ҳол бўлмаганми?
 55. Шўх, эрка чопиб юрувчи дўстларни ёқтирасизми ёки жиддий дўстларни ёқтирасизми?
 56. Нимадир бошлангунча жим ўтириб кутишдан жаҳлингиз ёки кўп кутганингизда ҳеч қандай ўзгариш бўладими?
 57. Мактабга жон деб боришга ёки автомобилда сайр қилиш ёқадими?
 58. Баъзан сиз ҳаммадан ҳафа бўласизми, ёки ҳар доим ҳаммадан ҳурсанд бўласизми?
 59. Қандай ўқитувчи сизга кўпроқ ёқади юмшоқ кўнгилчан ёки каттиқ қўл?
 60. Уйда берилган ҳамма овқатни, ейсиз ёки сизга ёқмайдиган таомни беришганда норозилик билдирасизми?

II-қисм

1. Сизга ҳамма яхши муносабатда бўлади ёки фақат баъзи кишилар.
2. Эрталаб уйғонганингизда уйқунгиз келиб, ланж бўлиб турасиз ёки шу захоти ўйнаганингиз келади.
3. Ишингизни бошқаларга қараганда тезроқ бажарасизми? ёки

сизга кўпроқ вақт керак.

4. Сиз баъзан ўзингизга ишонмайсиз ёки сиз ўзингизга ишонасиз.

5. Ҳар доим мактабдаги дўстларингизни кўрганда ҳурсанд бўлиб кетасиз ёки баъзан ҳеч кимни кўргингиз келмайди.

6. Онангиз сизга секин ҳаракат қилишинг ҳақида айтган ёки сиз ҳамма нарсани тез бажарасиз.

7. Сиз таклиф қилган нарсалар бошқа болаларга ёқади ёки уларга бу ҳам доим ҳам ёкмайди.

8. Сиз мактабда ҳамма нарсани қандай талаб қилишса, шундай қилиб бажарасиз ёки синфдошларингиз ўқитувчининг айтганларини аниқроқ бажаришади.

9. Болалар сизга нисбатан маккорлик қиляпти деб ўйлайсизми ёки улар сизга дўстона муносабатда бўлишади

10. Сиз ҳар доим ҳамма нарсани яхши бажарсиз ёки баъзи кунлари ҳеч нарса кўглингиздагидек бўлмайди.

11.. «Муз», «бур», «чор», сўзлари кўпроқ қайси сўз билан умумийликка эга: «сув» ёки «бўрон» ёки қиш.

12. Сиз дарс вақтида жим ўтирасиз ёки қимирлаб ўтиришни ёқтирасиз.

13. Баъзан сиз онангиз эҳтироз билдирасиз ёки сиз ундан қўрқасиз.

14. Ўрмонда паркда, чанғида сайр қилиш кўпроқ ёқади ёки баланд тоғларда чанғида сайр қилиш кўпроқ ёқади.

15.«Юрмоқ» сўзи «чопмоқ» сўзига қандай муносабатда бўлса, «секин» «оҳиста» ёки «эмаклаб» ёки «тез».

16. Ўзингизни доим-ҳушмуомала деб ҳисоблайсиз ёки баъзан қўполлик қиласиз.

17. Сиз билан келишиш қийин (ўз фикрингиздан қайтмайсиз) ёки сиз билан осонликча келишиш мумкин.

18. Болалардан ким биландир нарсаларингиздан (қалам, ручка, линейкангизни) алмашгансиз ёки ҳеч қачон бундай қилмагансиз?

19. Сонлар қатори берилган: 7,5,3, бу қатордан кейинги сон неча? ёки 1 ёки 9.

20. Баъзан қулоқ солмайдиган бола бўлгингиз келади ёки бунда истак сизда ҳеч қачон бўлмаган.

21. Онангиз ҳама нарсани сизга қараганда яхши бажаради ёки кўпинча сизни таклифингизни инобатга олади.

22. Агар сиз ҳайвон бўлишингизга тўғри келса, бажанодил от бўлардингиз ёки арслон (йўлбарс) бўлардингиз.

23. Сўзлар гуруҳи берилган: «баъзилари», «ҳамма», «кўпинча», «ҳеч ким», бир сўз бошқаларига тўғри келмайди. Бу қайси сўз? «кўпинча» ёки «ҳеч ким» ёки «ҳамма»

24. Сизга ҳушхабар айтишганида сал ҳурсанд бўласиз ёки сиз ҳурсандликдан сакрагингиз келади.

25. Агар сизга ким яхши муносабатда бўлмаса, сиз уни кечирасиз

ёки сиз ҳам худди шундай муносабатда бўласиз.

26. Бассейнда сизга нима кўпроқ ёқади: сўзиш ёки минорадан сакраш. Энг катта? Гулнозами? Дилнозами? ёки Дилафруз?

27. Гулноза, Дилнозадан кичик, Дилафруз Гулнозадан кичик. Ким энг катта? Гулнозами, Дилнозами ёки Дилафрузми?

28. Баъзан ўқитувчи эътиборли эмаслигини дафтардан кўп кўчириб ёзишини айтиди, ёки у бу ҳақида ҳеч қачон гапирмайди.

29. Баҳсларда нима бўлганда ҳам ўзини истаган нарсани исботлашга ҳаракат қиласиз ёки хотиржам ён беришини мумкинми?

30. Уруш ҳақида тарихни эшитиш сиз учун қизиқми ёки ҳайвонлар ҳақидами?

31. Сиз ҳар доим синфини келган янги ўқувчиларга ёрдам ёки одатда буни бошқалар қилишадими?

32. Бошини кечирган кўнгилсиз воқеалар ҳақида узоқ вақт эслаб юрасиз ёки унутиб юборасиз.

33. Ўйинда товушдан тез учадиган самолёт учувчисини бажонидил тасвирлаб берасиз ёки машҳур ёзувчи (балерина) родини тасвирлаб берасиз.

34. Онани қийинганда маюс бўлиб юрасиз ёки деярли кайфиятини бузилмайди.

35. Сиз ҳар доим сумкани кечқурун тайёрлаб қўясиз ёки баъзан буни эрталаб қиласиз.

36. Ўқитувчи сиз ҳақини мақтов сўзлари кам гапирадми?

37. Ўргамчани кўнни билан ушлай оласизми ёки ўргимчак сизга ёқмайдими?

38. Кўпинча ҳафа бўласизми ёки бу камдан кам рўй берадими?

39. Ота-онани ухлаш вақти булди деганда, дарров ухлайсизми)ёки озроқ ўз ишини билан шуғилланасиз.

40. Нотаниш киши билан гаплашишга тўғри келса уяласизми, ёки тортинмайсиз?

41. Сиз расом бўлишни орзу қиласизми ёки овчи (яхши сартарош).

42. Қилган ишларини барчаси муваффақиятли чиқадими ёки муваффақиятсизликлар бўлиб туради.

43. Агар масала шартини тушунмасани ўртоғини муружат қиласизми ёки ўқитувчига муружаат қиласизми.

44. Бўлиб утган кулиги воқеалари ҳамма куладиган қилиб айтиб бера оласизми ёки бундай қилиш осон эмас деб ўйлайсизми?

45. Дардан сўнг бир оз ўқитувчи олдида чолгини келадими ёки дарров коридорга қикиб ўйнагини келадими?

46. Баъзан ҳеч нарса қилмай ўтирганини, ўзини ёмон ҳис қиласизми ёки сизда бундай бўлмайдими?

47. Мактабдан қайтаётганингизда бир оз уйнайсизми ёки дарслардан сўнг дарров уйга қайтасизми?
48. Ҳар доим ҳам ота-онангиз гапларингизни эшитадиларми улар кўпинча бандларми?
49. Уйдан чиқа олмаганингизда ҳафа бўласизми ёки бу сизга таъсир қилмайдими?
50. Сиз кам ёки кўп қийналасизми?
51. Буш вақтингизда жон деб кинога борасизми ёки ховлига дарахтлар (гуллар) экасиизми?
52. Онангизга мактабда бўлиб ўтган воқеалар ҳақида бажондил гапириб берасизми ёки сайрлар, саёҳатлар ҳақида гапирасизми?
53. Дўстларингиз нарсаларингизни сўроқсиз олишса, ҳеч нима бўлмади. деб ҳисоблайсизми ёки сиз улардан ҳафа бўласизми?
54. Кутилмаган товушдан чўчиб кетсизми ёки сиз атрофга назар соласизми?
55. Болалар (қизлар) билан бир-бирингиз бирон нарса ҳикоя қилиб бериш кўпроқ ёқадими ёки уйнаш кўпроқ ёқадими?
56. Ҳаяжонланганлигингизда қаттиқ гапирасизми ёки сиз ҳам доим хотиржам гапирасизми?
57. Дарсга жон бериб борасизми ёки телефизорда футбол бўйича учрашувни томоша қиласизми.
58. Радиони эшитаётганингизда телефизор кўраётганингизда бошқа товушлар сизга ҳалакит берадими ёки сиз уларни сезмайсизми.
59. Мактабда сизга қийин, сизга осонми?
60. Агар уйда нимадандир жаҳлингиз чиқса, секингина хонадан чиқиб кетасиз ёки хонадон чиқиб кетаётган эшикни қаттиқ ёпасизми?

Шундай қилиб саволнома бир-бирига ўхшаш икки қисмдан иборат бўлиб, ҳар бир қисмда 60 тадан савол бор, ҳаммаси бўлиб 120 та шкала мавжуд бўлиб, уларнинг ҳар бирида 5 тадан саволлар бор. Ҳар бир саволга муҳим аҳамиятли жавоб 1 балл билан баҳоланади. Ҳар бир шкала бўйича балларнинг йиғиндиси махсус жадваллар ёрдамида баҳолаш деворларига айлантирилади.

Кеттел саволномасида белгиланган вароғи

Фамилияси _____ ёши _____ сана _____

1.	35.
2.	36.
3.	37.
4.	38.
5.	39.
6.	40.
7.	41.
8.	42.
9.	43.
10.	44.
11.	45.
12.	46.
13.	47.
14.	48.
15.	49.
16.	50.
17.	51.
18.	52.
19.	53.
20.	54.
21.	55.
22.	56.
23.	57.
24.	58.
25.	59.
26.	60.
27.	
28.	
29.	
30.	
31.	
32.	
33.	
34.	

АЙЗЕНК ТЕСТИ (Болалар варианты)

Айзенк шахс саволномаси

Инсоннинг индивидуал-психологш хусусиятларини, шунингдек унинг асосий) шахсий ҳислатлари экстравертлик, интеравертлик ва турғуйликни ўрганишга мужалланган.)Н. Еух. епск, 1963). Катталарга мужалланган икки)«А» ва «В») вариантлари ва битта болалар варианты мавжуд. Саволноманинг катталар варианты 45 саволдан иборат бўлиб, 24 савол экстра ва интравертликни аниқлашга ва 24 савол нейротизмни аниқлашга мужалланган, шунингдек, 9 та савол «ёлғончилик» шкаласидан иборат бўлиб, синалувчининг қай даражада ҳаққоний жавоб бераётганлигини аниқлаш мумкин. «Калит» билан мос тушган жавоблар 1 балл билан баҳоланади. «Ҳа» ёки «йўқ» жавоблари 12 баллдан ортиқ кўрсаткич шахснинг экстравертлигидан далолат беради, 12 баллдан кам кўрсаткич интервертликдан далолат беради. Нейротизм (туғрунлик) шкаласи бўйича 12 баллдан ортиқ кўрсаткич ҳиссий нотўғрунликни акс эттиради. Ёлғончилик шкаласи бўйича 4-5 балл танқидий кўрсаткич олиб, синалувчининг саволларига фақат «яхши» жавоб беришга мойиллигидан далолат беради. Бу эса нейротизм, экстра ва интраверсия шкалалари бўйича кўрсаткичларнинг ишончлигига таъсир қилган.

Қоидага кўра, синалувчи савол, унда акс этган хулқ-атвор моделини тақиқлайди ёки инкор этади. Махсус калит-жадвал ёрдамида экстраверсия, интраверсия турғунлик омилларини акс эттирувчи характерли хусусиятлар аниқланади.

Типик экстраверт-бошқа одамларга тез киришиб кетадиган инсон, бошқа одамлар билан мулоқот қилишга, янги таассуротларга доимо интилувчи одам. У улфатларни ёқтиради. кўп дўстлари танишлари бор, бепарво, умид-ишонч билан тўлган, кулини ёқтирадиган одам. Тажовузкор. сержаҳл. таъсирчан инсон бўлиб, кўпинча дақиқа таъсирида ҳаракат қилади. Ҳис-туйруларни қаттиқ назорат қила олмайди. танишувчи одатда яқинлашиш учун биринчи сўз бошлайди. Ёлғиз ишлашни ва шуғулланишни ёқтирмайди.

Типик экстраверт ва интравертлар қолган бошқа кўпчилик одамлар жойлашадиган кутблар ҳисобланади

Айзенк саволномаси бўйича типик невротик қисман Фрейд гоёлари асосида ишланган бўлиб, онглилик ва онгсизлик ўртасида ёрқин низоларни характерлайди, шунинг учун ҳам салбий ҳис-туйгуларни ёмон бошқаради. Ҳиссий нотўғрунлик одатда инсоннинг гап кўтара олмаслиги билан борланган бўлиб, у ўзига

ишонмайди, бошқа одамларнинг ёрдамига ёки қўллаб-қувватлашига доимо муҳтож. Унинг кайфияти ўзгарувчан. У кўпинча бунга жиддий асос бўлмасада ўзини бахтсиз, нимадандир бошқалардан ёмон ҳис қилади, баъзан у ўзини айбдор ҳис қилади. У орзу қилишни ҳар нарсадан шубҳа қилишни ёқтиради, жинналарни бўлиб туради. Невротик одатда бошидан кечирган кўнгилсизликни узоқ вақт қелиб юради, муваффақиятсизликдан қўрқади. Унга қарор қабул қилиш қийин, вазият шуни талаб этсада ўз ниятларидан воз кечиши ҳам қийин. Невротик учун ташқи психик функцияларни тўлиқ, сақлаш хос.

Ҳиссий турғун инсон ўз ҳиссини ҳолатини бошқара олади, одамлар биро хил мулоқатга киришади. Уни мувоzonатдан чиқариш қийин. У бошқалар томонидан доимий қўллаб қувватлашга муҳтож эмас, жинналар эма.

Юқорида қайд этилган шахс ҳулқ-атвори стереотиплари фақатгина туғма ҳислатлар натижаси эмас, балки муҳит таъсирининг ҳам натижасидир.

АЙЗЕНК ШАХС САВОЛНОМАСИ (Болалар варианты)

1. Атрофингизда шовқин ва бетартиб ҳаракатларни ёқтирасизми?
2. Сизни қўллаб-қувватлайдиган дўстларга кўпгина бўласизми?
3. Дарсда нима ҳақидадир сўрашса ҳам доим тез жавоб топа оласизми?
4. Баъзан жаҳлингиз чиқиб, қўзғалувчан бўлганмисиз?
5. Кайфиятингиз кўпинча ўзгариб турадими?
6. Бошқа болалар билан учрашгандан кўра, ёлғиз бўлганингиз кўпроқ ёқадими?
7. Баъзан турли фикрлар сизга ухлашга ҳалакит берадими?
8. Ҳар доим сизга айтилган нарсани дарров бажарасизми?
9. Кимнидир устидан ҳазиллашишни ёқтирасизми?
10. Бунинг учун сабаб бўлмасада сиз ўзингизни бахтсиз ҳис қилганмисиз?
11. Сиз қувноқ одамсиз?
12. Сиз қачондир мактабдаги тарбияни бузганмисиз?
13. Сизга кўп нарсалар таъсир қиладими?
14. Сизга ҳамма нарсани тез бажарадиган иш кўпроқ ёқадими?
15. Ҳақиқатда руҳ бермасдан. Охирги яхшилик билан тугасада ҳар қандай қўрқинчли ҳодисалардан ҳаяжонланасизми?
16. Сизга ҳар қандай сирни-ишониб айтиш мумкинми?
17. Зерикиб утирган болаларни кулдира оласизми?
18. Баъзан ким қандай сабабсиз. юргингиз тез юриб кетадими?

19. Ким биландир дўстлашиш учун биринчи н ҳаракат қиласизми?
20. Қачондир ёлғон гапирганмисиз?
21. Сиз бажарган ишда, одамлар камчилик топишса, қаттиқ ҳафа бўласизми?
22. Дўстларингиз билан хазиллашишни, кулгили воқеалар айтиб беришни ёқтирасизми?
23. Кўпинча ҳеч қандай сабабсиз ўзингизни чарчагандек ҳис қиласизми?
24. Сиз аввал дарсларинингни тайёрлав олиб кейин уйнайсизми,
25. Одатда сиз қувноқ ва ҳаммадан ҳурсандмисиз?
26. Сиз тез ҳафа бўласизми
27. Бошқа болалар билан ўйнашни ва гаплашишни ёқтирасизми?
28. Яқинларингизни уй ишларига ёрдамлашиш ҳақидаги илтимосларини ҳар доим бажарасизми?
29. Вазан бошингиз қаттиқ айланадими?
30. Кимнингдир устидан кулишнинг қийин ахволга қўйиб қўйишни ёқтирасизми.
31. Кўпинча сиз нималардир жонингизга теккандек ўзингизни ҳис қиласизми?
32. Баъзан сиз макташни яхши кўрасизми,
32. Бошқа одамлар орасида кўпинча жим турасизми?
33. Баъзан сиз кучли ҳаяжонланганингизда жойингизда утира оласизми?
34. Нималарнидир ҳал қилишга тез киришасизми?
35. Баъзан ўқитувчи синфда бўлмаганда туполон қиласизми?
36. Кўпинча куркинчилик тушлар кўрасизми?
37. Дўстларингиз, танишларингиз дугоналарингиз орасида ҳамма нарсани унитиб, чин юракдан кула оласизми?
38. Сизнинг нима биландир осонликча хафо қилиш мумкин
39. Ким ҳақидадир ёмон гапиришга тўғри келганми?
40. Ўзингизни бепарво, бегам инсонман дея оласизми?
41. Ёмон ахволга тушиб колганингизда кўпинча, ҳаяжонланиб юрасизми?
42. Шовкинлик қувноқ ўйинларни ёқтирасизми,
43. Сизга берилган ҳамма нарсаларни ейсизми?
44. Нима ҳақидадир илтимос қилишса, йўқ дея оласизми?
45. Тез тез меҳмонга боришни ёқтирасизми?
46. Шундай дакикалар бўладики яшагингиз келмайдими?
47. Қачондир ота онангизга қўпол гапирганмисиз.
48. Сизни қувноқ бола деб ҳисоблашадими
49. дарс тайёрлаётганингизда кўпинча чалгисизми
50. Умумий ҳурсандчиликда иштирок этишдан кўра, четда утириб томоша қилишни ёқтирасизми?

51. Ҳар хил фирқалардан одатда уйқунгиз келмайдими
52. Одатда сизга топширилган ишни, яхши бажара олишингизга ишонасизми?
53. Кўпинча ўзингизни ёлғиз ҳис қиласизми?
54. Нотаниш кишига биринчи бўлиб гап бошлашга уяласизми.
55. Кўпинча кеч бўлганда ниманидир бажаришга уяласизми?
56. Қачондир болалар сизга бакиришга, сиз ҳам уларга жавобан бақирасизми?
57. баъзан ҳеч қандай сабабсиз ўзингизни жуда ҳурсанд ёки ҳафа сезасизми.
58. Мехмонда, арча байрамда чин дилдан ҳурсанд бўлиш мумкин эмас, деб ҳисоблайсизми?
59. Кўпинча сизга ниманидир ўйламасдан бажарганингиз учун ҳавотирланишга тўғри келадими?

МУЛОҚОТДА ЎЗ-ЎЗИНИ НАЗОРАТ ҚИЛИШНИ БАҲОЛАШ ТЕСТИ

(М.Снайдер тести)

Мулоқот вақтида ўз-ўзини назорат қилишни баҳолаш тести.
Бу тест америкалик психолог М.Снайдер томонидан ишлаб чиқилган.

Интерпретация.

Диққат билан бир неча вазиятни тавсифловчи ўнга гапни ўқиб чиқинг. Улардан ҳар бирини Сиз ўзингизга тааллуқли равишда "тўғри" ёки "нотўғри" деб баҳолаб беришингиз шарт. Агар гап сизнингча тўғри ёки деярли тўғри бўлса, у ҳолда ўша гапнинг тартиб рақами ёнига "Т" ҳарфини, агар нотўғри ёки деярли нотўғри бўлса - "Н" ҳарфини қўйиб қўйинг.

1. Мен учун бошқа инсонларнинг қилиқларига чидаш қийин санъатдай туйилади.
2. Мен, атрофимдагиларнинг диққатини ўзимга қаратиш ва жалб қилиш учун керак бўлса жиннилик қилган бўлардим.
3. Мендан яхшигина актёр чиқиши мумкин эди.
4. Баъзида бошқа одамларга, ман чуқур хаёлга толгандай тулюлман, ҳақиқатда эса унчалик чуқур эмас.
5. Давраларда ман гоҳида ҳамманинг диққат марказида бўламан.
6. Ҳар хил вазиятларда ва турли хил одамлар билан мулоқот қилганимда ман кўпинча ўзимни мутлақо ҳар хил тутаман.
7. Мен, ўзим ҳақиқатда амин бўлганларим билан рози бўламан.
8. Иш битиришда ва одамлар билан мулоқотларда, улар мени қандай кўришни кутаётган бўлсалар, мен ўшандай бўлишга

ҳаракат қиламан.

9.Мен ўзим ёқтирмаган кишилар билан ҳам дўстлашиб кета оламан.

10.Мен ҳақиқатда аслим қандай бўлса, ҳар доим ҳам шундай эмасман.

Юқори коммуникатив назоратли одамлар, Снайдер бўйича, доим ўзларини назорат қилиб турадилар, ўзларини қаерда ва қандай тутишни яхши биладилар, ўзларининг ҳиссиётларини таллафузини бошқара оладилар. Шу билан бирга, уларда ўзларини намоён қилишда ҳаволаниш (кибрланиш) каби иллатлар қийинроқ кечади, ҳамда улар кутилмаган вазиятларни ёқтирмайдиар. Уларнинг позицияси: "Мен шунақаман-ки, мен ҳозир қандай бўлсам шундай". Паст коммуникатив назоратли кишилар кўпроқ бевосита ва очиқдирлар, уларда турли вазиятлардаги ўзгаришларга нисбатан қийин мослашадиган "Мен" юқорироқ шаклланган бўлади.

Натижаларни ҳисоблаш

1,5 ва 7 саволларда "Н" ҳарфи учун, ҳамда қолган саволларда "Т" ҳарфи учун бир баллдан ҳисобланади. Балларни йиғиндисини ҳисоблаб чиқинг. Агар сиз саволларга виждонан жавоб берган бўлсангиз, унда Сиз ҳақингизда қуйидагилар айтиш мумкин:

0-3 балл - Сизда коммуникатив назорат паст. Сизни хулқингиз мустаҳкам, ҳамда Сиз керакли вазиятда ўзгариш лозим эмас деб ҳисоблайсиз. Сиз мулоқот вақтида ўзингизни виждонан очиқчасига киришишга қобилиятлисиз. Баъзилар Сизни мулоқотда тўғрилигингиз сабабли, сизни "ноқулай" деб ҳисоблайдилар.

4-6 балл - Сизда ўрта коммуникатив назорат, сиз чин кўнгилли инсонсиз, лекин ўзингизнинг эмоционал (ҳиссий) кашфиётларингизни идора қила олмайсиз, ўзингизни хулқингизни намоён қилишда атрофдаги одамлар билан ҳисоблашинг.

7-10 балл - Сизда юқори коммуникатив назорат. Сиз хоҳлаган ролга осон киришиб кетасиз, вазиятни ўзгаришини енгил қабул этасиз, атрофдагилар ҳақидаги таассуротларингизни яхши ҳис қиласиз.

КОММУНИКАТИВ ФАОЛИЯТНИНГ ТЕСТ КАРТАСИ

Инсонни аудитория билан ишлашдаги мулоқот стилини баҳолаш учун А.А.Леонтьевнинг анкетаси асосида ишлаб чиқилган коммуникатив фаолиятнинг тест картасини тўлдиричини тавсия қиламиз. Бунинг учун эксперт сифатида аудитория билан ишлашда тжрибаси бор тўрт-бешта шахс иштирок этиши лозим. баҳошни қуйидаги шкала ёрдамида баҳоланади, муҳокама жараёнида лекторнинг қандай ҳаракатлари у ёки бу баҳога лойиқлиги асосланади.

1. Самимийлик 7 6 5 4 3 2 1 Самимий эмас
2. Қизиқувчанлик 7 6 5 4 3 2 1 Бефарқлик
3. Инисиативани ошириш 7 6 5 4 3 2 1 Инисиативани пасайтириш
4. Очиқлик (ҳисларни очиқ ифодалаш, "ниқоб"нинг мавжуд эмаслиги) 7 6 5 4 3 2 1 Ёпиқлик (ижтимоий мавқеини сақлашга интилиш, ўз камчиликларидан хадиксираш, престиж учун воҳима)
5. Фаоллик (мулоқотда ҳамма вақт тингловчиларни "бирхил" ушлаб туриш) 7 6 5 4 3 2 1 Пассивлик (Мулоқот жараёнини бошқармаяпти, ўз холига қўйиб бераяпти)
6. Юмшоқлик (зиддият ва муааммоларни енгил қабул қилиб осон енгаяпти) 7 6 5 4 3 2 1 Қаттиқлик (аудитория кайфиятидаги ўзгаришни сезмаяпти)
7. Мулоқотда дифференциаллик (индивидуал ёндашув) 7 6 5 4 3 2 1 Мулоқотда дифференциалликни мавжуд эмаслиги (индивидуал ёндашув мавжуд эмас)

Агар экспертларнинг баҳоси 45-49 балл атрофида тебранса, унда коммуникатив фаолият кучли ва актив муносабат моделига юқин. нотиқ ўзининг мохирлик чўққиларини забт етган, аудитория билан бемалол ишлай олади. Дирижёр каби диққатини жуда яхши тақсимлай олади, мулоқотнинг ҳар бир воситаси тинловчилар муносабати билан қоришиб кетган. Билмаган одам, худди бир неча таниш одамлар охирги воқеаларни муҳокама қиляпти деб ўйлаши мумкин. Бироқ, бу ерда ҳамма умумий иш билан овора, бундай машғулот эса ўз мақсадга еришади.

35-44 балл - юқори баҳо. Аудиторияда дўстона, ҳавотирсиз атмосфера ҳукм сурмоқда. Ҳамма иштирокчилар олиб боровчинини қизиқиш билан тингламоқдалр ёки берилган саволни муҳокама қимоқдалар. фикрлар фаол тарзда талқин қилинмоқда, муаммони ечиш йўллари берилмоқда. Ҳавотирланиш йўқ.

Олиб боровчи тўпланганларни донолик ва хазилни унутмасдан суҳбат жараёнини тўғрилаб бормоқда. Ҳар қандай

тўғри таклиф инобатга олиниб, қўллаб -қувватланмоқда. Машғулот томонларнинг фаол муносабати асосида бормоқда.

20-34 балл олиб борувчининг қониқарли равишда мулоқот сирларини билишини тавсифлайди. Унинг коммуникативлик фаолияти деярли шаклланган, у аудитория билан осон алоқага киришади, бироқ ҳамма нарса унинг диққат кўламида эмас. Уюшган бахс мунозаралар пайтида у йиғилганларнинг фақат фаол қисми билан ошиқмоқда, аммо қолган кўпчилик қисми еса бахсни кузатувчи сифатида қолмоқда. Машғулот жонли бормоқда, лекин ҳар доим ўз мақсадига еришмаяпти. Мулоқотнинг мазмуни охир оқибат ихтиёрсиз равишда парокандаликка юз тутиши мумкин. Бу ерда кўпроқ диққатнинг дифференциал модели ва нотекис пайқаш элементлари пайдо бўлиши мумкин.

11-19 балл - инсоннинг аудиториядаги коммуникатив фаолиятига паст баҳодир. Бу еда бир томонлама йўналтирилган муносабат ўрин олган. Томонларнинг жонли алоқаларига кўзга кўринмаган тўсиқлар ҳалақит бермоқда. Аудитория пассив шароитда. Доминантлик қилаётган олиб борувчи инициативани суистеъмол қилмоқда. У мулоқотнинг авторитар ёки контакциз моделидан фойдаланмоқда.

Жуда паст баҳо 7-10 баллда аудиторияда ҳар қандай муносабат мавжуд эмас. Мулоқот дикторлик ёки гипорефлексив моделлар асосида ривожланмоқда. У ҳеч бир шахсга қаратилмаган, психологик мазмунига кўра аноним ва амалий жихатдан оммавий публик лексиядан ёки радио ешшитиришдан ҳеш қандай фарқ қилмайди. Барча функциялар фақат маълумотли томонлар ҳисобига чекланган.

Мулоқот қилаётганларнинг эффектив муносабатига бир неча хил омиллар таъсир қилиши мумкин, маълум бўлган мулоқот барерлари(тўсиқлари). Бу хил объектив омиллар, яъни, масофа, кўриш ва ешитиш имкониятининг йўқлиги - физиклар ва инженерларнинг таҳлил қилиш предмети. Биз ҳам келажақда субъектив омилларни кўрамизки, мулоқот қилаётганларнинг шахсий алоқадорлиги ва мулоқотни йўналтирувчи ҳолатлар.

МАЪҚУЛЛАШ МОТИВАЦИЯСИНИ БАҲОЛАШ ШКАЛАСИ

Мувафаққиятларга еришиш мотивациясидан фарқли ўлароқ, маъқул топиш мотивацияси даражаси - атрофдаги одамларнинг фикрини маъқуллашга интилиш - иш ва фаолиятда кам мувафаққиятга сабаб бўлади. Бироқ у бир неча бошқаларига,

жуда муҳим аҳамият касб етган - умуман ўзга одамлар билан ҳамда хусусан бўлажак умр йўлдош билан бўладиган муносабатлар сифатига катта таъсир кўрсатади.

Маъқуллаш мотивацияси даражасини аниқлаш учун биз Д.Краун ва Д.Марлоу лар шкаласини тавсия қиламиз. Бу скала 19 та мубохаса(ўй-фикр)лардан ташқил топган бўлиб, буларга икки хил жавоб варианты - "ха ёки "йўқ" мос келади.

Калит билан тўғри келган жавоблар, 1 балл билан белгиланади. Умумий йиғинди (мин=0,мах=20) маъқуллаш мотивациясини шаклланганлик даражасини белгилайди.

Мубохасалар

1. Мен ҳар бир китобни кутубхонага қайтаришдан аввал, уни диққат билан ўқийман.
2. Қачонки, бирор кимга мушкул кунларида ёрдам керак бўлса, Мен ҳеч ҳам икқиланмайман.
3. Мен ҳар доим қандай қийинганлигимни диққат билан кузатаман.
4. Мен кўчадаги ошхонада ўзимни қандай туцам, уйда дастурхон устида ҳам ўзимни шундай тутаман.
5. Мен ҳеч қачон бировларда ёмон ҳис (антипатия) уйғотмаганман.
6. Шундай воқеа(лар) бўлганки, Мен ўз кучимга ишوماганлигим боис, бажариладиган ишни ташлаб кетганман.
7. Гоҳида Мен йўқ кимсалар хақида ғийбат қилишни яхши кўраман.
8. Мен суҳбатдошим ким бўлишидан қатъий назар, уни диққат билан тинглайман.
9. Шундай бўлганки, Мен ўзимни оқлаш учун "асосли" баҳона топа олганман.
10. Мен одамларни хатоликларидан фойдаланган дамларим бўлган.
11. Гоҳида, одамни кечириш ўрнига, Мен унга ҳам ўшандай жавоб беришга ҳаракат қиламан.
12. Шундай вақтлар бўлганки, Мени айтганим бўлишлиги учун туриб олганман.
13. Қачон мендан ёрдам сўраб мурожаат қилишса, Менда ички қаршилик содир бўлмайди.
14. Агар мени фикримга қарши фикр айцалар, Мен ҳеч қачон ранжимайман.
15. Узоқ сафарга чиқишдан аввал, Мен ўзим билан нима олиш хақида роса ўйлайман.
16. Шундай дамлар бўлганки, Мен бировларнинг омадига хасад

қилганман.

17. Гоҳида, менга илтимос билан мурожаат қилган кимсалар, Мени жахлимни чиқаради.

18. Агар одамлар бошига мушкуллик тушса, Мен гоҳида, улар ўз қилмишларига ярша олдилар деб ўйлайман.

19. Мен ҳеч қачон ёқимсиз нарсаларни табассум билан гапирмаганман.

Калит: "Ха" жавобга: 1,2,3,4,5,8,13,14,15,19;

"Йўқ" жавобга: 6,7,9,11,12,16,17,18;

2-ТЕСТ

"Сиз тинглашни биласизми?"

И н с т р у к с и я.

10 саволга жавоб бериш талаб этилади.

жавоблар қуйидагича баҳоланади:

"деярли ҳар доим" - 2 балл

"кўп ҳолларда" - 4 балл

"баъзида" - 6 балл

"гоҳи-гоҳида" - 8 балл

"деярли ҳеч қачон" - 10 балл

Саволлар рўйхати

1. Агар сизга суҳбат мавзуи (ёки суҳбатдош) қизиқарсиз бўлса, суҳбатни "айлантиришга" ҳаракат қиласизми?

2. Мулоқот вақтида шеригингизнинг қилиқлари Сизни безовта қиладими?

3. Бошқа одамнинг ножўя гапи Сизни кўполлик ва бетгачопарликка ундайдими?

4. Сиз ўзингизга мутлақо нотаниш ва камроқ таниш бўлган инсонлар билан суҳбатлашишдан қочасизми?

5. Сизда гапираётган одамни гапини бўлиш одати борми?

6. Сиз худди диққат билан тинглаётган одамдек кўриниб, ўзингиз умуман бошқа нарсалар ҳақида ўйлайдиган дамларингиз бўладими?

7. Суҳбатдошингиз кимлигига қараб, Сиз овозингизни, охангизни, юз кўринишгизни ўзгартирасизми?

8. Суҳбат мавзуи, агар Сиз учун ёқимсиз бўлган мавзуга "илашиб" қолса, уни ўзгартирасизми?

9. Одамнинг нутқида нотўғри айтилган сўзлар, номлар, вулгаризмлар учраса, Сиз уни хатосини тўғирлайсизми?
10. Ким билан гапираётганлигингизга қараб, Сизда ҳазил ва киноя билан йўғирилган мувофиқлашган-ментор оханг бўладими?

Натижаларни қайта ишлаш ва интерпритация

Тўпланган балл қанча кўп бўлса, ешитиш қобилияти даражаси шунча юқори. Агар 62 баллдан кўп тўпланган бўлса, унда тинловчи "ўрта даражадан юқори". Баъзан тинловчиларнинг ўртач балли 55.

ҚИЗИҚИШЛАР КАРТАСИ

Педагог синалувчига қуйидаги топшириқларни беради: "Махсус бланк - жавоблар варағидан фойдаланган ҳолда, анкетанинг барча саволларга жавоб бериш талаб етилади. Агар саволда айтилган жавобни севсангиз, ёқса, шуғулланишга қизиқсангиз, жавоблар варақасидаги саволлар варақасидаги рақам билан мос келадиган катакчага <<+>> белгисини, агар севмасангиз, ёқмаса, хохламасангиз <<->> белгисини, агар билмасангиз, ишончингиз комил бўлмаса, икқилансангиз <<0>> нул белгисини қўйинг.

МУШОҲАДАЛАР ҚАТОРИ

1. Математик мисоллар ечиш ва мураккаб математик ҳисоб-китоблар ўтказиш.
2. Қоришмалар тайёрлаш, реактивларни аралаштириш.
3. Ҳар хил организмларда физиологик жараёнларни ўзига хосликларини ўрганиш.
4. Минераллар коллекциясини тўплаш.
5. Самолёт, кема ва планерлар моделларини елимлаш, яшаш.
6. Ўлчов ва тажриба асбобларидан фойдаланиб иш бажариш.
7. Классик ва жаҳон адабиёти асарларини ўқиш.
8. Милиция фаолияти, қонунбузарларга қарши кўраш ҳақидаги китобларни ўқиш.
9. Ватанимиз санъати тарихи билан танишиш.
10. Болалар ва ёшлар тарбиясига, ўқитувчилар ишига оид китобларни ўқиш.
11. Шифокорлар ишига оид китоблар, тиббий журналларни ўқиш.
12. Хона шинамлиги ҳақида қайғуриш.
13. Ҳарбий адабиёт ўқиш.

14. Опера ва симфоник мусиқа тинглаш.
15. Рассомлар хақида китоб ўқиш.
16. Математика дарслари.
17. Химиядан масалалар ечиш.
18. Ўсимлик ва ҳайвонларнинг анатомик тузулишини ўрганиш.
19. Турли мамалакатлар, давлат тузулиши ва иқтисодиёти хақида ўқиш.
20. Техник журналлар ўқиш.
21. Радиотехника соҳасида еришилган ютуқлар хақидаги мақолалар ва илмий-оммабоп журналлар ўқиш.
22. Адабий асарларни таҳлил қилиш, бир-бирига солиштириш ва баҳолаш.
23. Турли хил қонунлар, кўрсатмалар, низомлар билан танишиш.
24. Ўзингиз яшаётган, шаҳар ёки туман тарихини ўрганиш.
25. Ўқишда оқсаётган ўртоғингизга ёрдам бериш, қийин саволларни тушунтириш.
26. Одам анатомияси бва физиологияси дарслари.
27. Картотеклалар тузиш ва юритиш.
28. Ҳарбий техника билан танишиш.
29. Замонавий оммабоп мусиқа тинглаш.
30. Музейларга, бадий кўргазмаларга ташриф буюриш.
31. Математик тўғаракларда шуғулланиш, математик мактабда ўқиш.
32. Химия дарслари.
33. Ўсимлик ва ҳайвонлар тўғрисида китоблар ўқиш.
34. Геологлар билан экспедицияга бориш.
35. Техника тараққиёти билан танишиш (радио тинглаш, телекўрсатувлар кўриш, техник кўргазмаларга бориш).
36. Радиотехник тўғаракда шуғулланиш.
37. Адабий-танқидий ва публисистик мақолалар ўқиш.
38. Бошқа давлатларнинг сиёсий тузуми ва ижтимоий ўзгаришларини ўрганиш.
39. Тарихий мавзудаги китобларни ўқиш.
40. Кичик синфларда тарбиячи вазифасини бажариш.
41. Тиббиёт соҳасидаги тараққиёт билан танишиш.
42. Походларда (тоғларга сайр) овқатланишни ташқиллаш.
43. Жисмоний тарбия дарслари.
44. Мусиқа мактабида ўқиш.
45. Тасвирий санъат студиясида шуғулланиш.
46. Алгебрадан мисоллар ечиш.
47. Химиядан тажриба ўтказиш.
48. Ботаника, зоология, анатомия дарслари.
49. Янги конлар очилиши ва фойдали қазилмалар хақида билиш.

50. Техник чизмалар ва схемалар билан ишлаш.
51. Хўжалик электроасбобларини таъмирлаш.
52. Шеър, хикоялар ёзишга ҳаракат қилиш.
53. Синфда сиёсий маълумотлар етказиш.
54. Турли давлатлардаги тарихий воқеалар ҳақидаги филмлар томоша қилиш.
55. Маълумот тўплаш, маъруза тайёрлаш ва кишик синф ўқувчилар олдида чиқиш қилиш.
56. Касаллардан ҳолидан хабар олиш ва уларга ёрдам бериш.
57. Ўртоғингизга магазиндан унга кўпроқ мос келадига кийим танлашда ёрдам бериш.
58. Ҳарбий ўйинлар ва машғулотларда иштирок этиш.
59. Сахнада чиқиш қилиш, хорда кўйлаш.
60. Деворий газеталарни, кўргазмали қуролларни, кўргазмаларни безаш монтаж қилиш.
61. Геометриядан мисоллар ечиш.
62. Химик реакцияларнинг формулаларини мустақил равишда ёзиш.
63. Микроскоп остида тирик тўқималарни ўрганиш, майда организмалар ҳаракатини кузатиш.
64. География дарслари.
65. Турли ҳиол механизмларни тўплаб таъмирлаш (велосипед, тикув машина х.).
66. Радиоаппаратура тўплаш ва таъмирлаш.
67. Сўзларни ва талаффузларни келиб чиқишини ўрганиш.
68. Катта аудитория олдида доклад ўқиш.
69. Археологлар қазилмалари ёрдамида қадимий маданият билан танишиш.
70. Кичик синфларда тарбиячи вазифасини бажариш.
71. Қайта боғлаш, жароҳатларда биринчи тиббий ёрдам кўрсатиш.
72. Одамларга ҳар хил рўзғор хизматларини кўрсатиш.
73. Спорт сексияси билан шуғулланиш.
74. Муסיқа асбобларини чалиш.
75. Қалам, филомастер, ранглар билан ишлаш.
76. Буюк математик олимлар ва математик янгиликлар ҳақидаги илмий-оммабоп адабиёт ўқиш.
77. Кимё тўғарагида шуғулланиш, кимё фанидан олимпиадаларда қанашиш.
78. Ўсимлик ёки ҳайвонларнинг парвариш қилиш, уларнинг ўсиши ва ривожланишини кузатиш.
79. Мураккаб дастур асосида кучли босим билан ишалаш талаб етилган узоқ муддатли қийин фаолиятни амалга ошириш.
80. Меҳнат дарслари.

81. Мураккаб тузулишга эга радиосхемаларни титиш.
82. Библиографик қўлланмалар, адабий манбалар, луғатлар билан ишлаш.
83. Сиёсий янгиликларни газеталардан ўқиш ва телевизорда кўриш.
84. Инсоният тарихий ривожланиш қонунлари билан танишиш.
85. Кичкинтойлар билан вақт ўтказиш, уларга ертақлар айтиб бериш ва китоб ўқиб бериш.
86. Одамларга меҳр ва ғамхўрлик кўрсатиш.
87. Одамлар билан мулоқотда такт, чидам ва сабр, хайрихоҳлик кўрсатиш.
88. Машхур тарихий жанглар ва ёрқин саркардалар тақдирлари тарихини ўрганиш.
89. Телевизор орқали театрлашган саҳналарни томоша қилиш.
90. Расмлар, хайкалтарошлик намуналари ва санъатнинг бошқа асарлари билан танишиш.
91. Математика тўғарагида шуғулланиш ва математикадан олимпиадаларда қатнашиш.
92. Кимё соҳасидаги янги юксалишлар ҳақида билиш (журналлардан, радиодан).
93. Биология тўғараклари ишларида қатнашиш ва ўсимлик ҳамда ҳайвонлар устида тажрибалар ўтказиш.
94. Географик ва геологик карталар тузиш.
95. Машина ҳайдашни ўрганиш ва уни ўзим таъмирлашни билиш.
96. Физика дарслари.
97. Ёрқин мавзуга иншо ёзиш.
98. Сиёсий мавзуда бахс юритиш.
99. Турли халқларнинг урф-одатлари ва удумларини солиштириш, маданиятлари тарихи билан танишиш.
100. Одамлар билан мулоқотдаги хулқим, ўзимнинг бажарганларимни таҳлил қилиш.
101. Тиббий қўлланмаларни, луғтларни ўқиш.
102. Меҳнат шароитларини яхшилаш ва ускуналарни такомиллаштириш устида ишлаш.
103. Бирор бир спорт тури билан шуғулланиш, спорт мусобақаларида қатнашиш.
104. Мактаб мустақил фаолият кечаларида қатнашиш.
105. Дарахтни кесиш, ёқиш, рандалаш.
106. Математик формула ва қоидаларни билишни талаб етувчи иш бажариш.
107. Кимё қонунлари ва тамойилларини билишни талаб етувчи иш бажариш.
108. Жисмоний зўриқиш талаб етувчи, очиқ ҳавода иш бажариш.

109. Дала шароитларида узоқ муддат ишлаш.
110. Улкан аниқлик талаб етувчи, мураккаб техник ишлар бажариш.
111. Жисмоний зўриқиш талаб етувчи, ёпиқ жойда иш бажариш.
112. Ўз фикрларингни айта олишни, ўйлашни, таҳлил қилишни талаб етувчи ишни.
113. Одамларга нисбатан беозорликни, уларни психологиясини тушунишни талаб етувчи ишни.
114. Ўрганилганларни таҳлил қилиб ва солиштириб, китоблар билан ишлаш.
115. Муҳим тактни, чидам ва сабрни, мохирликни талаб етувчи ишни.
116. Одамларга нисбатан катта меҳр-мухаббатни талаб етувчи ишни.
117. Нафратланиш ҳиссини туймасдан, доим одамлар билан ишлаш.
118. Интизомни, қатъийлик ва чидамни талаб етувчи ишни.
119. Такрорий машғулотларни, доимий тайёрликни талаб етувчи ишни.
120. Гўзалликни кўра олиш ва уни одамларга етказиш.

Жавоблар варақаси

1- математик, 2- химик, 3- биолг, 4- геолог, географ, 5- техник моделер, 6- электро- ва радиотехник, 7- журналист, 8- юрист(хуқуқшунос), 9- тарихчи, 10- ўқитувчи (тарбийчи), 11- шифокор, 12- сотувчи, 13- ҳарбий фаолият, 14- музиқашунос, 15- рассом.

ТАВСИЯ ЭТИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙЎАТИ

1. Анастази А. Психологическое тестирование: В 2 кн. Пер. с.англ.) Под ред. К. М. Гуревича, В. И Лубовского-М.: Педагогика, 1982.
2. Блейхер В. М. Клиническая патопсихология, -Т Дедицина, 1976, - 326 с.
3. Блейхер В. М., Бурлачу к Л.Психологическая диагнотнка интеллекта и личности. - К.: Виша шк., 1978-142,с.
4. Бурлачук Л. Ф. Психодиагностика личности. К.: Здоров)я,1989, 168с.
5. Гидгяшева И. Н. Вопросы как метод исследования личности) Методйпсихолог ической диагностики и корректив в клинике. Л.6 Медицина , 1983 62-81 с.
6. Диагностика психического развития) Пер с чешек Прага: Авиценум, 1978,388 с
7. Иванова А. Я, Обучаемость как принцип оценки умственного развития детей. М.: изд-во М. Ун-та, 1976, 98 с.
8. Корнилов К. н. Методика исследования ребенка раннего возраста. Руководство для педагогов и врачей- М.: Госизхдат. 1921 -78с.
9. Мерлин В. С. Очерк интегрального исследования инд и в идул РНОСТ ик а. -М.: Педагогика 1996-254 с.
10. Общая психодиагностика М: Изд-до М ун-та 1996-79с
11. Панасюк М: Ин-тут гигиеник детей и подростков
12. Практикум по психодиагностике. Дифференциал рная псих метрика Под ред. В. В. Столина, А. Г. Шмелева - М.: Изд-до М. Ун-та, 1984, -154 с.
13. Психодиагностика: теория и практика) Пер с нем. -М.: прогресс, 1986. 207 с.
14. Психологическая диагностика: Проблему и исследования) Под ред. К. М. Гуревича. -М.: Педагогика, 1981, 232 с,
15. Тепеншца Т. И. Анализ ошибок при исследовании внимания методом корретурной пробк) Вопр. Психологии. -1959. Ке5 145-
16. Худик В, А. Психологическая диагностика детского развития: исследования. к.: Освита 1992 -220 с.
17. Шиварев Н. А. Методика «Доски Сегена»)) Вопросы патопсихологии» М.: НИИ психиатрии МЗ РСФСР 1970-235

